

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

Man maa se den hellige naman, hia sin kommen, sagt inder

**Frisch auf
meim** ♡

Frisch auf mein Herzs; sei wolgemuth

hüet saltan güt, vrad manz nit kan vordalan, abidav tag noch nacht las sa dir erandt, hüet abidav nitb stran vigkait, dan yfanzan nitb tillay.

Das allerast vnd grofste, so in linc ist Gnericam, it in erwist amur gefolan duz, in vatter wialer klagan, hortu darzu in erandtliech' vordt, dab, selb gabiant als vordt, vial mehr dan lantant vlagan.

Bi du das dainam liebhan vlah, in stund allain in erandtan, dakin hata vial kage yfanz, vran du von sa mit yfandn, af vrdlig in in stundalan, vnd dakin leidam vial vofan yfanz, vran solta das nit vord vifan.

Doch moestest du erlaidan uoch vnd linc dies nit vordvihan, vran linc o manfar vlagan das du vbidarinn moest ganistan, inimmalt Amoris linc, dan vial, vialfar vorinnit, nit gonnas vbill, vbill moestest vran gihan.

In medio consistat virtus
z. alta huan. Circus sagt der Tancit

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Abonnementspris
195 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 25 kr.
Særnumre 35 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
hssd@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Kirkemusik og stadsmusik i Tønder 3
Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder havde i sommeren 2006 en udstilling om musiklivet i Tønder. Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen fortæller her om kirkemusik, latinskoledrenge, organister og stadsmusikanter i Tønder.

Redaktionen 11

Spillemanden C. Jensen 12
Folkemindeforsker og lektor Karsten Biering, Center for Arbejderkulturstudier ved Københavns Universitet, tegner et portræt af spillemanden fra Nordborg C. Jensen og hans betydning for musiklivet i Sønderjylland.

Regne- og regneindskrivningsbøger 16
Siden 1990 har fhv. rektor og matematiker Jürgen Kühl arbejdet med de såkaldte regneindskrivningsbøger fra Slesvig-Holsten og Sønderjylland. Siegfried Lorenzen fortæller om bøgerne og det høje niveau i matematik, som de vidner om.

Dansk gudstjeneste i Flensborg - en mirakuløs overlevelse 20
Siden 1588 har der næsten uden afbrydelse være holdt gudstjeneste på dansk i Flensborg. Lars N. Henningsen, Studiefædelingen ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg, har set på historien bag de danske gudstjenester.

Rasmus Pedersen - en norsk glarmestersvend i Tønder 30
Lige før julen 1693 døde den unge glarmestersvend Rasmus Pedersen af en 'hidsig feber'. Fhv. arkivar Britta Bargfeldt fortæller om det eksklusive glarmesterlav i Tønder og Rasmus Pedersen.

Bognyt 34

Det sker - på Museum Sønderjylland 36

Bagsiden om forsiden 40
På Det Kongelige Bibliotek finder man den eneste bevarede lutbog fra Danmark med ca. 200 lutstykker fra Christian IV's tid. Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen har set nærmere på manden bag lutbogen, Peter Fabricius, der kommer fra Tønder.

Forsidebilledet:

En side af Peter Fabricius' lutbog.

Foto: Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder

Kirkemusik og stadsmusik i Tønder

Af Elsemarie Dam-Jensen

Baggrunden for artiklen er en udstilling om musiklivet i Tønder sommeren 2005 på Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder. Udstillingen startede ved middelalderen og sluttede ved Tønder Festival. I artiklen fokuserer museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen specielt på kirkemusikken, latinskoledrengene, organisterne og stadsmusikanterne i Tønder.

MUSIKKEN I MIDDELALDEREN

MIDDELALDERENS MUSIK udfolder sig i to forskellige sammenhænge: I kirkelig og verdslig sammenhæng.

Vi ved mest om kirkens musik, fordi der i dette miljø var folk, der kunne læse og skrive, både bogstaver og noder, og derfor er kirkens musik bevaret, både som salmer og noder på papir, som billeder af instrumenter i skrifter og på kalkmalerier. Middelalderens kirkemusik var først og fremmest liturgisk sang. I klosterkirkerne passede munke og præster tidebønerne, hvor de hver tredje time døgnet rundt samledes til bøn og sang.

Instrumenter blev i middelalderen generelt betragtet som verdslige og dermed farlige. Spillemands formenes adgang til kirkerne og blev betragtet som Djævelens musikanter og Guds fjender.

Det eneste instrument, der vandt indpas i kirkerne, var orglet. Den ældste skriftlige kilde i Danmark, der direkte omtaler et orgel i en kirke, handler om et orgel i Ribe Domkirke i slutningen af 1200-tallet.

Der er ingen hverken skriftlige eller arkæologiske vidnesbyrd, der fortæller noget om orgler i Tønders middelalderlige kirker, hvoraf der har været to foruden gråbrødreklostrets kirke.

Den ældste kirke i byen var Sct. Laurentius kirke, bygget ca. 1150-1200 på den grund, hvor Vestergade 33-35 ligger i dag. Måske har den oprindeligt været byens eneste kirke. Den anden kirke, Sct. Nicolai, kendes først fra skriftlige kilder fra 1365. Den blev efterhånden sognekirke. Klosterkirken lå i forbindelse med gråbrødreklosteret på området mellem den nuværende Skibbrogade og Vidåen. Franciskanerne havde grundlagt klosteret i 1238, og kirken blev indviet til Vor Frue i 1247. Hele fire gange i løbet af middelalderen blev der her holdt 'provinciakapitel' (en slags fælles 'generalforsamling') for hele Norden ('provinsen Dacia'). Man må regne med, at der i forbindelse med sådanne store forsamlinger er blevet sunget gregoriansk musik i Tønder.

Omkring 1530 blev reformationen indført i Tønder, munkene blev drevet på flugt og klosteret nedrevet sammen med Sct. Laurentius kirken.

Om middelalderens verdslige musik har vi ikke ret mange skriftlige kilder; men billeder og arkæologiske fund kan hjælpe med til at fortælle historien om middelalderens musikliv og instrumenter. I alle samfundslag - på landet, i byen hos adelen og hoffet - har man sunget, spillet og danset. I forbindelse med markeder

og fester har den almindelige befolkning brugt musikken, og for hoffet har musikken også spillet en repræsentativ rolle, musikken har været med til at sprede glans over optog og fester.

De mest almindelige instrumenter har været fløjter og andre blæseinstrumenter af træ, horn eller metal, mundharper, trommer og strengeinstrumenter.

Desværre har vi ingen fund, der dokumenterer musiklivet i middelalderen i Tønder; men sandsynligvis har det lignet forholdene i Danmarks andre købstæder i denne periode.

KIRKEMUSIKKEN EFTER REFORMATIONEN

Latinskoledrengenes sang

Latinskoledrengenes sang blev en vigtig del af kirkemusikken efter reformationen. Ifølge Kirkeordinansen af 1542 skulle der være en latinskole og en folkeskole i hver købstad. Latinskolen i Tønder blev oprettet i 1565. Den havde kun én klasse, og hele lærerpersonalet bestod af en rektor og en konrektor eller kantor. I la-

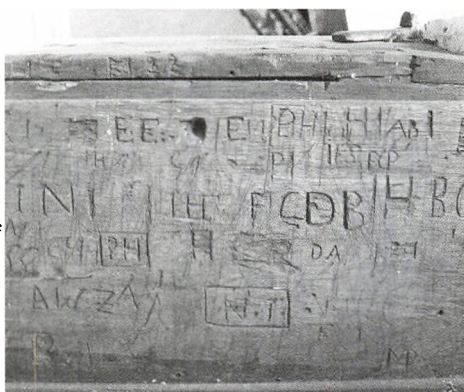
tinskolen spillede sangundervisningen en stor rolle af hensyn til drengenes medvirken ved gudstjenester. Pogene lærte Davids Salmer og i begyndelsen også gregorianske/latinske melodier; men efter et påbud 1640 blev latinen afskaffet i forbindelse med tidesangen.

Meget af latinskoledrengenes sangundervisning foregik i selve Kristkirken, hvilket sikkert var en god idé, idet akustikken var noget bedre dér, end i det lavloftede skolelokale! Latinskoledrengene stod på lektoriet eller sangerpulpituret under messetjenesten i koret, f.eks. til den såkaldte 'ottesang', morgensangen kl. otte, som var en protestantisk udgave af munkenes tidebønner. Forudenottesangen bevarede Luther også aftensangen, den såkaldte vesper. Tidesangen forsvandt først hen imod slutningen af 1700-tallet.

Sangerpulpituret i Kristkirken i Tønder står på sin oprindelige plads mellem kor og skib. Det er et sent renæssancearbejde opført i perioden 1623-1627 af de lokale håndværkere Peter Snedker og maleren Hans Schmidt. Lektoriet, der måske er det

Sangerpulpituret i Kristkirken i Tønder. Pulpituret står på sin oprindelige plads mellem kor og skib. Det er et sent renæssancearbejde opført i perioden 1623-1627 af de lokale håndværkere Peter Snedker og maleren Hans Schmidt. Lektoriet blev skænket af nogle af byens rigeste borgere, hvis navne og våben pryder forsiden ud mod skibet.

Latinskoledrengene har forkortet tiden under tjenesten med at skære grafitti, navne og årstal ind i træværket på kanten af sangerpulpituret.

Yngste protestantiske lektorium, har sine forbilleder i byer som Lübeck og Emden. Oprindeligt har der været et gitterværk under lektoriet, som afskar højkoret fra resten af kirken. Lektoriet blev skænket af nogle af byens rigeste borgere, hvis navne og våben pryder forsiden ud mod skibet. Malerierne på nord-, vest- og sydside viser bibelske motiver. På østsiden er der tolv kvindefigurer malet i grisailleteknik, symboliserende otte kristelige dyder samt de fire årstider.

Organister i Kristkirken

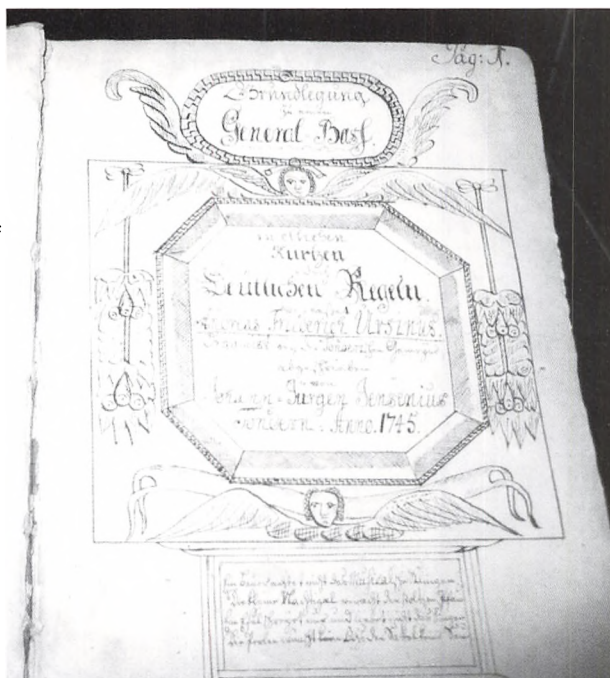
Først efter reformationen blev orgler mere almindelige i danske købstadskirker.

Som noget ret usædvanligt ved man en del om den første organist, Laurentius Thomæus, som var tilknyttet den nybyggede Kristkirke i Tønder fra 1590'erne til 1627. Han hed oprindeligt nok Lorenz Thomsen, men som det var almindeligt blandt datidens akademikere, omskrev han, i lighed med Peter Fabricius, efter universitetsstudier i Rostock

og Leipzig i 1570'erne sit navn til latin. I 1581 blev han rektor ved latin-skolen i Tønder, "hvor han slår orglet i kirken og drengene i skolen" (jvf. Åge Toft: Tønder Kirkes organister 1592-1933. Tønder 1951). Det første orgel i Tønder blev taget i brug i 1596. Under pesten i Tønder i 1602 fortrak Laurentius som huslærer for amtmand Blomes og andres børn til Løgumkloster, øjensynlig for at beskytte dem mod smittefaren. Byrådet krævede dog, at han vendte tilbage og passede sit arbejde; men han argumenterede med, at skolearbejdet alligevel var forgæves pga. pesten, og at kantoren lige så godt som han selv kunne lede disciplene, når de skulle synge i ligtogsprocessionen. Så ville han for øvrigt se at finde en vikar til organistembedet! Rådet fyrede ham; men hertugen af Gottorp befalede, at han skulle genansættes, "da han er en fortræffelig, lærd mand, som har indlagt sig stor fortjeneste ved kirke og skole". Han fortsatte derefter som organist, indtil Wallensteins tropper var på march mod byen 1627, - så tog han sin afsked! Han døde i 1630 og blev begravet i Kristkirken, hvor hans epitafium stadig hænger.

Vi kender samtlige af Kristkirkens organister, fra kirken blev bygget i 1592 og til i dag. I modsætning til byens stadsmusikanter var mange af organisterne født i eller omkring Tønder; men der var også en del, der kom sydfra. Nogle af disse organister vil blive omtalt i det følgende.

Peter Quaermann, der kom fra Lübeck, udnævntes som stadsorganist i 1671. I hans tilfælde kender vi gagen, som typisk er sammensat af flere dele: 200 Mark samt 8 Mark i stolelegatrenter, 3 Mark og 8 Skilling

Ursinus' håndskrevne koralbog fra 1730'erne. Andreas Friederich Ursinus (1699-1781) var organist i Kristkirken i Tønder fra 1725 til sin død. Koralbogen, der opbevares på Musikmuseet i København, består af 'Grundlegung zu einen General-Bass', en lærebog i harmonisering. Ursinus er sandsynligvis også forfatter til den anonyme håndskrevne koralmelodisamling, der er indbundet sammen med lærebogen. Afskriften er dateret 1745, og manden, der har afskrevet - også i Tønder - hedder Johann-Jürgen Jensenius.

til tællelys, 3 Mark til brænde og kul og desuden fri bolig i organisthuset på kirkepladsen (nedrevet 1775). Han blev siden organist ved Mariekirken i Rostock.

Andreas Friederich Ursinus (1699-1781) var organist i Kristkirken i Tønder fra maj 1725 til sin død. Han stammede fra Cismar ved Østersøen og kom i Tønder til at arbejde sammen med både Brorson og den tyske provst Schrader. Ursinus var organist i Tønder i en periode, hvor pietismen var på sit højeste. I 1731 udgav provst Schrader, 'Vollständiges Gesangbuch', som var trykt i Tønder. Den rummede mere end 1000 salmer(!), dels traditionelle, lutherske salmer, dels nye, pietistisk prægede salmer, bl.a. af Schrader selv. Schrader blev inspirator for Brorson, der bl.a. oversatte mange af de tyske salmer, der senere kom med i 'Den nye Psalmebog',

som blev udgivet af Erich Pontoppidan i 1740, og som blev meget brugt, især hos de dansktalende menigheder i Sønderjylland. Efter dette tidspunkt måtte en organist kunne spille både til de traditionelle Kingosalmer (fra Kingos Graduale, autoriseret 1699), til de nyoversatte danske pietistiske salmer og til Schraders tysk-sprogede salmer.

Ursinus skrev bl.a. en kantate, som blev opført ved Schraders begravelse, og Ursinus er også forfatter til en sjælden, håndskreven generalbaslære og koralbog, som i dag opbevares på Musikmuseet (tidligere Musikhistorisk Museum) i København. Skriftet består af 'Grundlegung zu einen General-Bass', en lærebog i harmonisering, og Ursinus er sandsynligvis også forfatter til den anonyme håndskrevne koralmelodisamling, der er indbundet sammen med lærebogen.

Denne afskrift er dateret 1745, og manden, der har afskrevet - også i Tønder - hedder Johann-Jürgen Jensenius.

Ursinus' håndskrevne koralhåndskrift rummer tekster fra Kingos Graduale. Der er sandsynligvis tale om en lokal koralbog, der kan tidsbestemmes til 1730'erne, den periode, hvor Brorson også var præst i Kristkirken (1729-37). Ursinus har nedskrevet 117 danske koralmelodier med tilføjet basstemme til eget brug ved gudstjenesterne i Kristkirken.

Når man betragter nodebilledet, er der mange små 'ekstra'- eller 'pyn-tenoder', som afspejler 1700-tallets sang eller mode med forsiringer af koralmelodierne med alle mulige triller, sløjfer og udfyldninger som 'pynt' på den egentlige melodi. Denne mode skulle vise, hvor dygtig og fantasifuld organisten var, men det må have været meget forvirrende for den stakkels menighed, der skulle

synges med på salmerne! Mange af tidens præster klagede også over, at musikken blev så kunstfærdig, at man næsten kunne glemme ordene i teksten.

Ursinus må have været en ret velhavende mand. Han testamenterede 960 rigsdaler til hospitalet i Tønder, og efter hans død købte Vajsenhuset 20 demat jord i Frederikskog, som havde tilhørt Ursinus, og som også i vor tid er blevet kaldt de Ursiniuske jorder.

Iflg. kirkens regnskaber har der i Ursinus' tid som organist været ansat en paukeslager, som virkede ved og var betalt af kirken. I 1758 hed han Christian Timm, og han fik 6 Mark årligt for at slå paukerne i kirken. Der må have været tale om et bijob, for Ursinus' løn i 1734 var ca. 300 Mark om året.

Af kirkeregnskaberne fremgår det også, at kobbersmed Johann Diedrich Jensen i 1769 fremstillede nye pauker til kirken. Vi må formode, at det er de

Kristkirkens pauker - fra udstillingen om Musik i Tønder på Tønder Museum 2005. Paukerne, der blev lavet af kobbersmed Johann Diedrich Jensen i 1769, har sandsynligvis ikke været i brug til almindelige højmesser, men er blevet brugt i forbindelse med højtider eller ved opførelse af kantater, hvilket der i slutningen af 1700-tallet var en stærk tradition for. I midten af 1700-tallet var der ved kirken ansat en paukeslager, der fik 6 Mark årligt for at slå paukerne i kirken.

pauker, som engang i 1950'erne blev deponeret fra Kristkirken til Tønder Museum. De har sandsynligvis ikke været i brug til almindelige højmesser, men er blevet brugt i forbindelse med højtider eller særligt festlige lejligheder, hvor der netop i slutningen af 1700-tallet var en stærk tradition for opførelser af kantater, og hvor man kan forestille sig, at også latinskoledrene har medvirket.

I 1806 blev Friederich Carl Ferdinand Paulsen organist. Han var søn af organisten i Marie Kirke i Flensborg og var ganske ung, da han fik stillingen i Tønder. Han måtte imidlertid allerede fortrække fra embedet i 1810, efter at han uden for ægteskab var blevet far til et barn, født af stadsmusikantens datter Botilla Cæcilie. Paulsen døde som cellist i St. Petersborg 1826.

En af de lokale tøndringer, der blev organist i Kristkirken, er Peter Juncker, søn af kniplingshandler Hans Stefanus Juncker. Peter Juncker var borger og storkøbmand, han ejede ejendommen Østergade 3 (i dag Der Nordschleswigers redaktion), var en agtet borger, der om søndagen blot passede sit 'ekstrajob' som organist. I 1830 gik han konkurs, men ernærede sig senere som klaverhandler. Fra 1850 var han lærer i orgelspil ved seminariet.

Man ved ikke, hvornår de første koncerter i Kristkirken er blevet afholdt. De første bevarede programmer stammer fra omkring 1860, hvor kirkens daværende organist, Andreas Jastrau, bl.a. spillede værker af Bach, Händel og Mozart.

Kristkirkens orgler

Foruden sangerpulpituret vidner også orglet i Kristkirken om Tønders musik-

historie. Ansvaret for Kristkirkens orgler blev i de første par hundrede år lagt i hænderne på nordtyske orgelbyggere. Kristkirkens første orgel blev bygget i 1596 af Matthias Mahn fra byen Buxtehude i nærheden af Hamborg. Der var tale om et renæssanceorgel, der i 1630 blev ombygget og udvidet af Johan Heide fra Flensborg, der menes at have udformet orglets facade. I 1685 blev orglet hovedrepareret og udvidet af Johann Heinrich Wernitzky fra Hamborg. Her tilbyggede man orglets brystværk. Barokudsmykningen med forgyldte akantusblade på facaden blev udført af den lokale billedskærer Peter Petersen i 1701. I 1816 restaurerede Jørgen Marcussen fra Aabenraa orglet, men i 1892, hvor kirken havde 300 års jubilæum, skænkede staten 4000 Mark til anskaffelse af et nyt orgel. Indmaden af det gamle instrument, der havde 30 stemmer, blev pillet ned i ugen efter påske 1893, og det nye orgel (med den gamle facade) kunne indvies søndag den 24. juni 1894. Orglets indre udskiftedes igen i 1945, hvor det var orgelbyggerfirmaet Th. Frobenius & Co., Lyngby, der overtog opgaven. Det samme firma ombyggede og omintonerede instrumentet i 1988. I dag har orglet i Kristkirken 37 stemmer.

Stadsmusikanter i Tønder

Ved siden af og sammen med kirkens musikere har der i Tønder som i alle danske købstæder virket musikere, der især tog sig af den verdslige musik, de såkaldte stadsmusikanter.

På Landsarkivet i Aabenraa kan man under Tønder byarkiv finde materialer vedr. disse stadsmusikanter. De allerførste omtales som spille-mænd, her nævnes Spelmann Conra-

dus o. 1560, Spelmann Beke o. 1578, Spelmann Valentin o. 1595, Spelmann Bonnicke 1610-1616 og Spelmann Urbahn o. 1613.

Den første, der benævnes som egentlig stadsmusikant, er Johann Beier, der havde embedet 1615-1616. Så er der huller i listen, men fra 1661 til o. 1866 har vi en ubrudt liste af navne på stadsmusikanter i Tønder.

Listen gengives herunder. Den viser, hvor stadsmusikanterne kom fra, og det er tydeligt, at stort set alle er kommet fra det nordtyske område, bortset fra den musikanter, der var ansat mellem de to slesvigske krige, og som har et tydeligt danskklingende navn. Han er sandsynligvis blevet afskediget af nationale grunde efter

1864. Foruden de nævnte kender vi navnene på nogle få andre musikanter fra Tønder.

Som alle andre steder skulle stadsmusikanterne i Tønder stå til rådighed, når 'Bürgermeister und Rath' krævede det, f.eks. ved alle officielle lejligheder, fester på rådhuset, kongebesøg osv., og de skulle spille fra kirketårnet og i kirken til højtiderne. Fra Klooß' bestilling 1670 ved vi, at han skulle spille fra tårnet hver morgen kl. 4 og om aftenen kl. 8 (vinter) eller 9 (sommer) på zinker og basuner.

Stadsmusikanten blev aflønnet via den såkaldte Martiniskat, dvs. den byskat, der skulle betales ved Mortensdag, og som gik til aflønning af byens

Stadsmusikanter i Tønder

Navn	Embedsperiode	Tidligere ansat	Bemærkninger
Beier, Johann	1615-1616		
Abelmann, Magnus	o. 1630		
Schröder, Andreas	ca. 1650-1660		
Heuman, Jochim	1661-1670		Tager sin afsked
Klooß, Jacob	1670-død 1691	Wilster	
Knölcke, Christian	1691-død 1744	Født i Wilster	
Krey, ?	?-død 1750		
Spanuth, Anton	1750-død 1755	Tønder (amtsmusikant)	
Dohrn, Conrad Carl	1755-død 1782	Tidligere lakaj 'Informator i Musik'	Spillede også pauker i kirken
Dohrn, Casper Paul	1782-1811		Stopper pga. alder
Ruslaub, Johann Carl Theodor	1811-død 1822	Bielefeld, Rendsborg (oboist)	Også omtalt som 'høker'
Semler, Chr. Gottlieb	1823-død 1847	Tating (organist)	
Allerup, Jens Olsen	1853-1864		'Bortgang'
Gerlach, Carl Georg	1864-1866?	Schwerin, Wittenburg, Aabenraa, Løgumkloster (flækkemusikant)	

'bestillingsmænd', bl.a. diakonen, rektor og kantor på latinskolen. Denne løn udgjorde overalt kun en grundløn, som blev suppleret med betaling for de enkelte arbejdsopgaver, som stadsmusikanten måtte spille til. I 1694 fik stadsmusikant Knölcke tilladelse af magistraten til at indkræve 1 rigsdaler ved bryllupper med seks par gæster, mens brudepar, der havde inviteret 10 par, skulle betale to rigsdaler!

Om stadsmusikantens boligforhold ved vi, iflg. Beyers bestilling fra 1615, at han fik stillet fri bolig til rådighed i rådhuskælderen - lige ved byens vinkælder!

Fra 1750 og frem var stadsmusikantembedet i Tønder kombineret med stillingen som amtsmusikant i Tønder Amt.

Stadsmusikanter havde generelt en lang og alsidig uddannelse bag sig og kunne spille på mange instrumenter. Én af de musikere, der søgte stilling i Tønder 1822, men ikke kom i betragtning, havde på det tidspunkt undervist i Flensborg i 15 år i både

violin, fløjte, klaver og sang.

Der er flere begivenheder i byens historie, hvor man må formode, at stadsmusikanten og hans svende har medvirket.

Ved inkorporationen i 1721 blev Tønder sammen med de øvrige gottorpske besiddelser i Slesvig indlemmet i kongeriget. Det fejredes i Tønder med en højtidelighed på Tønder Slot, hvor byens indbyggere og embedsmænd aflagde arvehyldningseden til kongen. Samme dag afholdtes på slottet en stor fest for byens embedsmænd, i alt 120 personer, der blev godt beværtet, og samtidig beværtedes i byens vinkælder i rådhuset på torvet ca. 450 deputerede fra alle sogne i amtet, fra øerne og kogene. Der har rigtig været fest i byen, og her må stadsmusikanten nødvendigvis have været en central person.

En anden gang, hvor der måske har været brug for stadsmusikanten, er i forbindelse med kosakkernes besættelse af Tønder i vinteren 1813-14, hvor tropperne krævede voldsomt

Den nuværende latinskolebygning, som stadig ligger på det nordlige hjørne af kirkepladsen, blev opført 1609-12. Byggematerialerne var bl.a. store, tilhugne granitsten, som stammede fra Laurentiuskirken, der var blevet revet ned i reformationstiden. Latinskolebørnene havde undervisning i stueetagen mod vest ud mod Smedegade.

Laurentius Thomæus blev rektor ved latinskolen i Tønder 1581, og han blev også den første organist ved Kristkirken, hvor det første orgel blev taget i brug i 1596. Han døde i 1630 og blev begravet i Kristkirken, hvor hans epitafium stadig hænger.

ind af drikkevarer som vin, rom, kaffe og brændevin. Kommandanten huskedes længe efter, fordi han slog sig ned i byens vinkælder, og i øvrigt fik han leveret mange alen Tønderkniplinger, som han tog med hjem!

Brikker til en mosaik

Denne artikel omhandler blot nogle af de mange fortællinger, der kan berettes om musiklivet i en sønderjysk købstad som Tønder. Jeg har her valgt

Foto: Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder

at fokusere på den ældre historie. I en senere artikel vil der blive set nærmere på musiklivet i 1800- og 1900-tallets foreninger i Tønder. ■

Ny layout

Det er nu 19 år siden, Sønderjysk Månedsskrift fik ny layout. Meget er sket siden. Computeren er blevet hvermandseje, og internettet et helt centralt sted at hente alle typer af information fra. Sideløbende med bl.a. denne udvikling er kravene til formidling steget.

Redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift har længe ønsket at opdatere layouten og forbedre bladets læsevenlighed. Nu foreligger resultatet, som det fremgår af årets første nummer.

Det er ikke blevet til den store revolution. For- og bagsiden har undergået en lettere forandring. Til gengæld har opsætningen inden i bladet fået et tiltrængt løft i form af en anden skrifttype, der har gjort teksten mere luftig og dermed mere læsbar.

Redaktionen håber, at bladets læsere er tilfredse med denne fornyelse. Hvis nogen har bemærkninger til det nye layout, er man meget velkommen til at skrive til redaktionen.

redaktionen

Spillemanden C. Jensen

Folkemusikken og den folkelige sang i Sønderjylland

Af Karsten Biering

Folkemindeforsker og lektor Karsten Biering, Center for Arbejderkulturstudier ved Københavns Universitet, har udsendt cd'en 'Spillemanden C. Jensen - Folkemusikken og den folkelige sang i Sønderjylland'. I den anledning fortæller han her om spillemanden fra Nordborg og hans betydning for musiklivet i Sønderjylland. Cd'en kan købes hos Infoko i Tønder og Museum Sønderjylland i Tønder.

CHRISTIAN JENSEN (1902-88) - med tilnavnene 'Christian fiol', 'Langemand' eller 'det høje C' - var livet igennem både skolelærer og spillemand og prægede på utallige områder musiklivet i Sønderjylland. Han var født i Nordborg på Als, hvor faderen både var købmand, kromand og landmand. Efter endt skolegang i tysk skole - som indtil Genforeningen i 1920 var eneste mulighed - arbejdede han i nogle år som karl på en nærliggende gård. I 1925 tog C. Jensen lærereksamen fra Haderslev Seminarium og var i fire år lærer i Hejsager ved Haderslev. I 1930 kom han til Mejlby ved Rødding som første- og enelærer. Da skolen blev nedlagt, fortsatte han som enelærer fra 1959 til 1969 i Rudbøl. Efter pensioneringen og indtil sin død boede han i det tidligere skovfogedhus i Gallehus Skov.

Musikinteressen blev tidligt vakt; men faderens modstand mod udviklingen af et egentligt professionelt

musikerskab forhindrede ham i at søge regelmæssig musikundervisning. Det blev kun til få måneders skjult violinundervisning i Nordborg hos en gammel snedker fra Königsberg, senere fulgt op af lidt afpudsning og praktisk orkestersammenspil på Haderslev Seminarium. Her var det den klassiske musik, der blev dyrket.

Ved nytårstid 1937/38 mødtes C. Jensen og Frands Walter (1913-1968), der også var lærer, for første gang til et spillemandskursus på Snoghøj Folkehøjskole, og herefter spillede de jævnligt sammen på spillemandskurser på højskoler m.v. og til mange aftenunderholdninger rundt omkring i foreningslivet gennem 30 år, indtil Frands Walter, der var en fremragende musiker, traditionel spillemand og fortæller, pludseligt døde.

Ligeledes i 1938 lærte C. Jensen også den unge bonde, Hans Schmidt (f. 1921), at kende. Han tjente dengang som karl på en gård nær Mejlby. De begyndte at arbejde sammen omkring folkedansen, hvor C. Jensen var spillemand, og Hans Schmidt var leder. Men også de sønderjyske dialektange blev taget op og sunget i folkelige forsamlings. Tilnavnet

Christian Jensen (1902-1988) kom livet igennem til at præge musiklivet i Sønderjylland på en række områder.

'Den syngende bonde' fik Hans Schmidt tidligt som forsanger i de folkelige forsamlings fællessang og som enestående fortolker af de mange sange på sønderjyske dialekter, der først og fremmest handler om bondens liv og tanker under en livsform,

der nu for længst er forbi.

Også på de mere organisatoriske felter har der været brug for C. Jensens store arbejdskraft og fremsynethed. Danske folkedanseres Spillemandskreds (Spillemandskredsen) blev således oprettet på hans initiativ

Foto: Karsten Biering

i 1943 ud fra et behov for en landsdækkende fortegnelse over spillere og mænd. Da det professionelle Sønderjyllands Symfoniorkester var blevet en permanent institution, arbejdede C. Jensen for at styrke det regionale klassiske musiklivs basis, nemlig amatørerne, og han oprettede i 1963 Sønderjyllands Amatørsymfoniorkester (SASO).

Slogs Herreds Amatører i Bylderup opførte siden 1967 friluftsoperetter, og indtil 1974 var C. Jensen leder af orkestret, der hovedsageligt bestod af musikere fra SASO.

Herudover var C. Jensen spillemand, fra 1963 i samarbejde med lærer Hans Jørgen Henningsen (f. 1929) fra den danske skole i Nibøl syd for grænsen. De spillede sammen ved mange folkedanserkurser på Snoghøj Folkehøjskole, Gymnastikhøjskolen i Viborg og til folkedans

mange steder i Sønderjylland og regelmæssigt i Tønder Amts Idrætsforenings regi.

Med C. Jensen som primus motor og programtilrettelægger samlede der sig gennem årene en kreds af mennesker, som gennem årtier - og næsten frem til lærer Jensens død - optrådte i foreningslivet og underholdt med musikalsk-litterære programmer. Ud over Hans Schmidt og Hans Jørgen Henningsen medvirkede også gårdmandskone Bodil Rindom (Tinglev) og sygehjælper Kirsten Hersbøll (Tønder). Det var store programmer - 40-60 minutter - med titler som 'Bonden i ord og toner', 'Sønderjylland på kryds og tværs', 'Almuespillemanden', 'Grænsens sang' og 'Det danske år'. De var sammensat af oplæsning, forbindende tekster, instrumental-musik, solosang og fællessang.

Så sent som frem til midten af 1980'erne havde C. Jensen kalenderen fyldt med opgaver og engagementer, og han var sammen med sine forskellige medarbejdere ude at optræde 2-3 gange ugentligt. Det var interessen for musikken og lysten til at spille og optræde for publikum, som var drivkraften. "Så længe nogen gider høre på os, kommer vi gerne!", var et ofte anvendt udtryk.

Gennem årtier led C. Jensen af nedsat hørelse, men i de allerseneste leveår fik han så store problemer, at han selv valgte at nedtrappe sine mange aktiviteter i det regionale mu-

Lærer Hans Jørgen Henningsen (f. 1929) fra den danske skole i Nibøl spillede fra 1963 sammen med C. Jensen i mange forskellige sammenhænge.

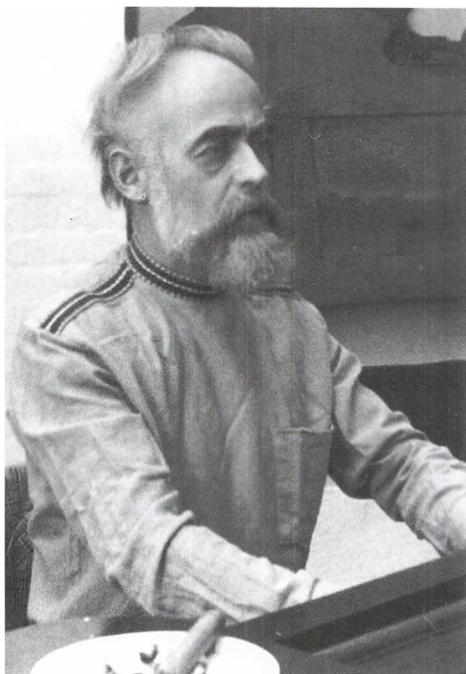

Foto: Karsten Biering

siklivs og den folkelige kulturs tjeneste.

Hermed var en æra forbi. Et langt tidsrum og en folke(lig)kultur, som i meget høj grad var inspireret, næret og vedligeholdt af ikke mindst de mange skolelæreres stærke engagement i landsdelens lokalkulturer med det levende og varierede foreningsliv. En frivillig indsats, der foregik uden for undervisningstiden!

Hans Jørgen Henningsen karakteriserede engang C. Jensen og hans gruppe således: "Hver for sig gør vi krav på at beholde vores individuelle særpræg og respekterer de andres. Vi kan lide at omgås mennesker på en tilpas uhøjtidelig måde. Men vi tager det at underholde alvorligt. Uden at prale mener jeg at kunne sige, at vi ikke leverer 'venstrehåndsarbejde'. En sådan bedømmelse er naturligvis subjektiv. Én ting kan jeg i hvert fald sige: Vi keder os ikke!"

Efterskrift

Mit kendskab til C. Jensen og hans gruppe bygger på samtaler, lydoptagelser af deres optræden rundt omkring i det sønderjyske foreningsliv i perioden 1978-84 samt en enkelt tv-produktion. Centralt for mig står indkredsningen af en - i bedste forstand - skolelærerkultur, hvor der er stærke personlige og kulturelle rødder til den del af folket og traditionen i landbosamfundet, som gruppen optræder for og hvis værdier og normer, gruppen afspejler. Før etableringen af central-skolerne havde de fleste landsbylærere et meget tæt forhold til den omgivende lokalbefolkning, og det afspejlede sig i, at mange blev igangsættere, le-

dere, foredragsholdere og instruktører overalt i det folkelige foreningsliv efter grundtvigiansk højskoletradition. Netop i Sønderjylland kom deres kulturelle indsats til at stå særligt stærkt og betydningsfuldt på grund af de nationale modsætninger og kulturelle kampe mellem dansk og tysk gennem generationer. - Modsætninger, der i dag nok er svækket, men endnu ikke helt forsvundet.

Når det gælder den fornyede interesse for folkemusikken i Danmark, som den kom til udtryk fra midten af 1960'erne blandt mange yngre forskere og unge musikere, kan det undre, at det næsten udelukkende blev spillemanden, mejeristen og smeden Evald Thomsen (1913-93), der nærmest fik monopol på musiketnologernes interesse (ved Dansk Folkemindesamling og Folkemusikhuset i Hogager) samt i pressen og offentligheden gennem 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne. Han blev sågar sammen med folkesangeren Ingeborg Munch (1906-78) i 1971 statsansat og dermed kanoniseret som konsulent i folkemusik.

C. Jensen og Frands Walter var tidsmæssigt mange år forud for denne nye bølge - og så spillede de ikke blot rytmisk, fantasifuldt og prægnant samtidig med, at de tog afsæt i musik- og dansetraditionen (hvilket også Evald Thomsen og mange andre gjorde) - de spillede tilmed rent! Og det var en egenskab, der ikke var alle danske spillemænd på violin beskåret, hverken før eller siden. Jensen og Walter havde tåwet: de kunne stryge deres violinbuer, så danserne forstod signalerne. ■

Regne- og regneindskrivningsbøger

Af Siegfried Lorenzen

Siden 1990 har fhv. rektor og matematiker Jürgen Kühl arbejdet med de såkaldte regneindskrivningsbøger fra Slesvig-Holsten og Sønderjylland. Siegfried Lorenzen fortæller her om bøgerne og det høje niveau i matematik, som de vidner om.

ALLEREDE I 17- OG 1800-TALLET fandtes der regnebøger til brug for øvelser i regnekunsten. Udregningerne og opgavernes løsning blev skrevet i såkaldte regneindskrivningsbøger. I forbindelse med generationsskifter kan disse være havnet på arkiver eller i museer, hvis der ikke fortsat gemmer sig eksemplarer i private skunke og skuffer, uden ejerne er bekendt med deres oprindelse og betydning. Der er eksempler på bøger med et omfang på flere hundrede sider med en kunstfærdigt tegnet første side. Nogle er indbundet i læder.

Den forhenværende rektor og matematiker, Jürgen Kühl fra Tremsbüttel ved Lübeck, har siden 1990, da han blev bekendt med bøgerne, arbejdet med disse og opsporet flere end 150 bøger i Slesvig-Holsten og Sønderjylland.

Kühl forklarer, at bøgerne er skrevet af landmænd, erhvervsdrivende, søfarende og skoleelever, der alle har haft et særligt behov for at kunne begå sig i regning og matematik, som tidsfordriv eller til ren fornøjelse. Opgaverne bestod fortrinsvis af pris- og mængdeberegninger med forskellige vægt- og længdemål og bearbejdning af opgaver, der vedrørte pengetrafik-

ken mellem handelsmetropolerne. Netop de forskellige værdimål og møntsystemer i Slesvig-Holsten forudsatte betydelige færdigheder i brøkgregning.

Der er fundet et eksemplar i bogform med flere end 400 sider på Tønder Bys Lokalhistoriske Arkiv, dog uden fast bogomslag. Siderne er fyldt med tal og korte tekster. På mange sider ser man på den nederste kant et navn, et stednavn og en dato. Som i dette håndskrift fra Nils Nissen og Laue Nielssen, hvor der på side 19 står: "Nils Nissen, Fohl, Anno 1763, d. 13. Jan." Ved et nærmere eftersyn kan det fastslås, at opgaverne i Nils Nissens indskrivningsbog er taget fra en regnebog, der er udgivet af Valentin Heins i Hamborg ca. 1750 med titlen 'Tyrocinium Mercatorio-Arithmeticum' (almindelig grundlæggende købmandsregning). Udregningerne afbrydes undervejs og fortsættes af sønnen Laue Nielssen 30 år senere.

På samme tid har en københavnsk forfatter, Christian Cramers, udgivet en regnebog, som Lars Andersen Biörn har "begyndt at efter regne og indziffre den 22de Septbr. A. 1790", som der står på omslagssiden.

Biörn har arbejdet med Regula De Tri ved udregninger af trævolumen, tekstiler, kerter, korn, vin m.m. Beregning af tab og vinding hører også til opgaverne, ligesom omregning til og fra fremmede valutaer ved handelen med udenlandske købstæder har spillet en speciel rolle.

Endnu mere specielle er naviga-

tionshåndskrifterne, skrevet af 18-25 årige unge mænd, der forberedte sig til styrmandseksamen. Tema er navigationsregning ved anvendelse af plan og sfærisk trigonometri ved hjælp af logaritmer, der kunne have op mod otte decimaler. Til disse beregninger blev der fortrinsvis benyttet hollandske lærebøger, som ofte var forsynet med opgaver af de kaptejner, der gav undervisningen. Fem af de på øen Føhr fundne eksemplarer er af denne slags. Et endnu ikke nærmere bearbejdet eksemplar stam-

mer fra 1787 og opbevares af det lokalhistoriske arkiv i Bredebro. Der er fundet yderligere to navigationshåndskrifter - nr. 16 og 18, som opbevares af Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa.

Kühl har kendskab til regnehåndskrifter fra hele Europa nord for Alperne. I Nürnberg findes der i 'Germanisches Nationalmuseum' således eksemplarer helt tilbage fra 1500-tallet, medens de ældst kendte i Nordtyskland er skrevet i det efterfølgende århundrede.

Titelbladet til *Tyrociniū Mercatorio-Arithmeticum. Ordentliche Grund-Legung zur Kaufmännischen Rechnung*, udgivet i Hamborg ca. 1750.

TYROCINIUM
MERCATORIO-ARITHMETICUM
 Das ist: **LIEBECKISCHE**
 Ordentliche **DT-BIBLIOTHEK**
Grund = Legung

zur
Kaufmännischen Rechnung,
 Worinnen der lieben Jugend, zu vester Erlernung
 derselben, zutunliche Mittel und Wege getreulichst und in rich-
 tigster Methode so gezeiget werden, daß so wohl der Informant
 bey der Unterweisung nicht große Mühe, als der Discipulus
 im Lernen, besondere Geschickheit haben wird.
 Aus Liebe zu allen, (nachst der wahren Gottseligkeit) der edlen
 Kechen Kunst wohlgeneigte Knaben, aller bejonders aber
Vor unsere Hamburgische Schul-Jugend,
 um sich, nach ihnen, im Handel und Wandel, passirendens und
 ausländischen Rechnungen und schätzlich zu erüben:
 Mit treuem Fleiß (obwol unter schwerer Schul-Ver-
 bent.) angefertiget.

VALENTINO HEINS,

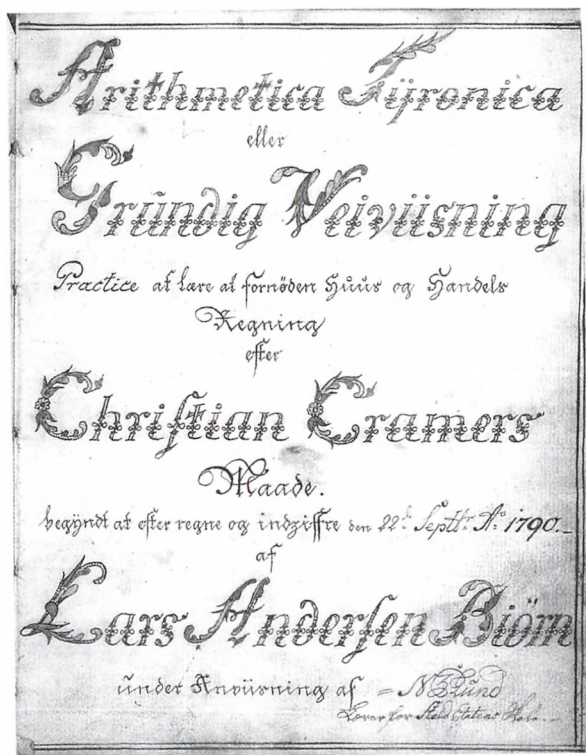
Gewesener ältester Collega an der Schulen zu St. Michaelis,
 der Schreib- und Rechen-Kunst, wie auch des so genannten
 Italiänischen Wechselrechen-Verfahrens.
 In der Hamburgischen Kunst-Rechnungs Societät
 dem Hoffenden.

Die siebenzehnte Auflage.

Welche an einigen Orten verbessert, auch die vorige Ausgabe
 von 63 Kupf. Correcteln, beschaffen worden.

Unter N^o. Kayl. Mat. besonders allergnädigsten
PRIVILEGIO IMPRESSORIO.

Hamburg, gedruckt bey Nicolaus Conrad Wörmer, in
 Verlegung des jet. Ausweis Erben, und bey demselben zu finden.

Den smukke forside til Lars Andersen Biörns regneindskrivningsbog efter Christian Cramers regnebog.

Følgende eksemplarer er fundet i Sønderjylland:

1. 1737 Jørgen Jørgensen, Bolderslev.
2. 1763 Nils Nissen, Fohl (Gram).
3. 1764 Heinrich Valentin Tang, ukendt.
4. 1766 Johannes Clausen, Mølle.
5. 1772 Niss Hoyring, Daler.
6. 1772 Niss Hoyring, Daler.
7. 1773 Niss Hoyring, Daler.
8. 1776 Jes Peter Tüchsen, Vejebak.
9. 1781 Christen Christensen, Guderup (Als).
10. 1787 Peter Kier, Øster Løgum.
11. 1787 Schwen Andresen, Hjerpested.
12. 1788 Anneke Nissen, Øst-Hjerdrup.
13. 1788 Christen Hansen, Sunds-mark (Als).
14. 1793 Laue Nielsen, Skjoldager.
15. 1799 Niels Jensen, Store Darum.
16. 1799 Christian Thomsen, Ketting.
17. 1800 Nis Anderssen, Østerby.
18. 1817 Jørgen Christiansen Krichau, Hellet (?).
19. 1832 Jens Nielsen Smidt, Store Nustrup (?).
20. 1849 Knud Jensen Nygaard, Jegerup Mark.
21. 1851 Jens Matthiesen Petersen, Moltrup.
22. 1853 Margrethe Asmussen, Øster Sottrup.
23. efter 1800 ukendt, Rømø.

Desuden findes uden for Sønderjylland 1790 Lars Andersen Biörn, København.

De nævnte håndskrifter befinder sig på følgende arkiver og museer:

Nr. 1, 10, 13, og 21: Museum Sønderjylland - ISL-Lokalhistorie, Aabenraa.

Nr. 2 og 14: Lokalhistorisk Arkiv, Tønder.

Nr. 3, 5, 16 og 18: Museum Sønderjylland - Kulturhistorie, Aabenraa.

Nr. 4, 5, 6 og 7: Lokalhistorisk Arkiv, Højer.

Nr. 8: Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg.

Nr. 9 og 17: Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa.

Nr. 11: Lokalhistorisk Arkiv, Bredebro.

Nr. 12: Altonaer Museum i Hamborg.

Nr. 15 og 19: Sønderjysk Skolemuseum, Sommersted.

Nr. 20: er i privateje.

Nr. 22: Lokalhistorisk Arkiv, Avnbøl.

Nr. 23: Lokalhistorisk Arkiv, Rømø.

Lars Andersens Biörns håndskrift befinder sig i privateje.

Det er ikke mindst værd at lægge mærke til Niss Hoyring, hvis omfangsrige arbejder findes på det Lokalhistoriske Arkiv i Højer. Han blev døbt i Daler den 18. februar 1759 som Niss Lausten og konfirmeret samme sted i 1776. På mindre end to år har han som 13-14 årig i 1772 og 1773 skrevet tre regneindskrivningsbøger, som viser et forbavsende geometrisk og algebraisk niveau. Han arbejdede med opgaver fra en række fagbøger, som ellers kun interesserede folk med særlige forkundskaber.

Som 15-årig begyndte han at skrive en jordebog. Det er dokumenteret, at han i 1778 købte en regnestok med sit navn indgraveret. Efter at have antaget sin fars navn Laust som mellemnavn arbejdede Niss Laust Hoyring senere som landmåler og har også udførligt beskrevet solurets konstruktion.

Påfaldende er den ca. 450 sider tykke håndskrift af Peter Kier, forhenværende præst i Øster Løgum. Peter Kier har i øvrigt på mange måder gjort sig bemærket som forfatter. I sin matematiske håndskrift har han i løbet af fem år samlet og meget kyndigt bearbejdet krævende opgaver fra forskellige tyske og danske lærebøger.

Indtil nu er der kun fundet én regnelev fra Nordslesvig, der beskæftigede sig med navigationsregning. Det er Schven Andresen fra Hjerpested. Han regnede på opgaver fra en hollandsk lærebog, der er udgivet af Jan de Vriis.

De her nævnte håndbøger giver et fingerpeg om regningsmetoderne og deres udbredelse i de foregående århundreder, om undervisningen og de trykte opgavebøgers bearbejdning. Alt i alt viser det sig, at der blev opnået et bemærkelsesværdigt højt niveau. Jürgen Kühl har en formodning om, at der findes flere håndskrifter i Sønderjylland. Disse kunne i givet fald være med til at komplettere billedet, og det ville glæde ham at høre om mulige nye fund. ■

Dansk gudstjeneste i Flensborg - en mirakuløs overlevelse

Af Lars N. Henningsen

Siden 1588 er der næsten uden afbrydelse holdt gudstjenester på dansk i Flensborg. Ingen andre steder i Sydslesvig overlevede det danske kirkesprog så godt. Men overlevelsen i Flensborg krævede næsten mirakler - og fra 1830'erne blev de danske præster tilmed både aktører i og ofre for nationalpolitikken. Det gør historien om de danske gudstjenester i Flensborg særlig spændende.

HVORFOR BLEV SYDSLESVIG TYSK? Et kort svar kan lyde: Det er kirken skyld. Lige fra 1600-årene var kirkesproget og skolesproget tysk i Sydslesvig, helt op til nord om Flensborg og syd om Tønder. Nord derfor var der dansk kirke- og skolesprog. Kirken og skolen delte Slesvig i to, og delingslinjen blev i 1920 til landegrænse.

Flensborg var dog en undtagelse. Flensborg lå syd for kirke- og sprogsgrænsen. Alligevel forsvandt de danske gudstjenester ikke fra Flensborg. Det skyldes Flensborgs mange forbindelser nordpå. I 1588 stod Flensborg midt i en blomstring uden lige. Flensborg var en af de vigtigste søfarts- og handelsbyer i Nord-europa - næsten på højde med København. Der kom masser af søfolk og handlende til byen fra dansktalende områder mod nord. Byen Flensborg var derfor nødt til at give et dansk kirketilbud til de dansktalende og ansatte i 1588 en dansk præst. Han skulle prædike på dansk i Helligåndskirken. Døb, vielser og begravelse-

ser skulle han ikke tage sig af - de hørte under præsterne i byens tre sognekirker. Der var kirkesproget tysk. De danske gudstjenester i Helligåndskirken blev en permanent institution. Og de blev et særsyn i Sydslesvig - næsten det eneste sted i Sydslesvig, hvor kirkegængerne kunne høre en dansk prædiken.

Den danske præsts løn blev betalt af byen - med løntilskud fra to af sognekirkerne. Han var mere prædikant end fuldgyldig sognepræst - og lønnen var ikke på højde med de andre præsters. Disse forskelle rummede konfliktpotentiale i forhold til de tyske kolleger. Den danske præst reagerede ved at udvide sine aktiviteter ind på de tyske kollegers enemærker. Det gav selvfølgelig strid og ballade. Man søgte så at løse problemet ved gradvis at begrænse den danske præsts virkeområde. Fra 1668 skulle han holde sig til Helligåndskirken, når han brugte dansk. Alligevel fortsatte gnidningerne mellem den danske præst og de tyske kolleger.

1782 blev det bestemt, at den danske præst helt og fuldt skulle holde sig til Helligåndskirken og lade de andre præster råde i sognekirkerne. Kun hvis der manglede en præst i en af de tyske kirker, skulle han hjælpe dér. Naturligvis på tysk.

Sådan overlevede dansk som gudstjenestesprog frem til 1850. En god beskrivelse af situationen omkring år 1800 har vi fra en dansk præst, L.M. Wedel fra Everdrup på Sjælland. I sin bog 'Indenlandske Rejse igennem de

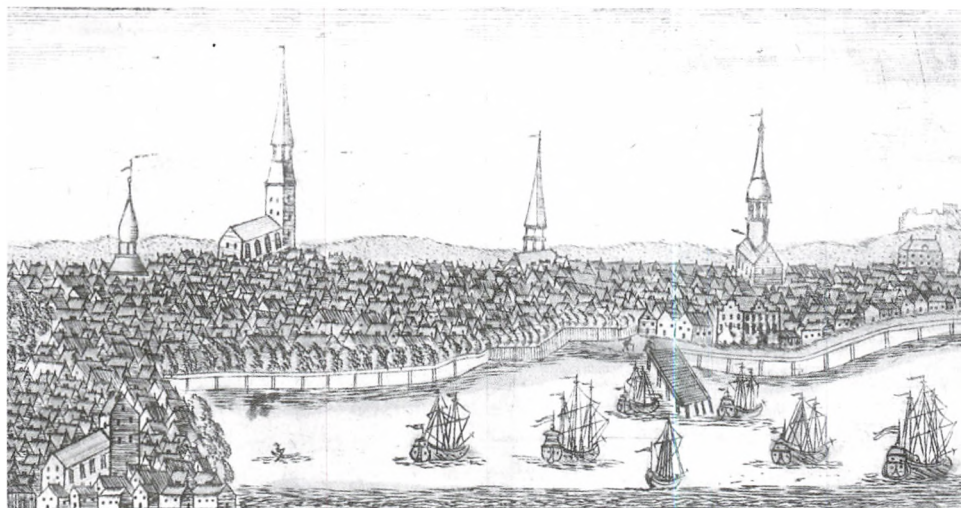
betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser' fra 1803 skriver han: "Den danske Kirke er simpel uden noget Sirligt, har intet Orgel, der bliver ej heller ringet med Klokkerne, da den har intet Sogn, men søges kun af de Indbyggere der ere Danske, af Rejsende, Kiøbmænd, Skippere og Prangere som have Lyst dog at høre Guds Ord paa deres Moders Maal, og er det første Sted, hvor dette deres Ønske kan opnaaes, naar de komme Sønden fra tilrejsende; her prædikes kun om Middagen hver Søndag."

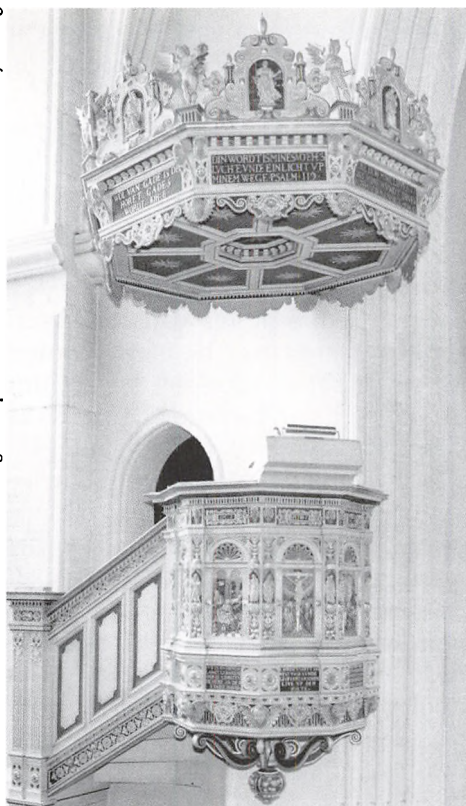
På dette tidspunkt - omkring 1800 - var Flensborg inde i en fantastisk god periode. Det var den største by i monarkiet næst efter København og Altona. Skibsflåden og handelen lå lige i hælene på København. Forbindelserne nordpå var byens livsnerve - masser af søfolk, handlende og tilflyttere gav konstant et dansk tilskud

til byens liv. Derfor var der også pænt besøg ved de danske gudstjenester og ret mange altergæster.

Men det ændrede sig. Efter 1814 gik det tilbage for byen. Skibsflåden blev halveret, handelen gik tilbage - kontakterne nordpå blev færre. Det danske sprog kom endnu mere i defensiven end før. Opslutningen om de danske gudstjenester dalede - altergangen svandt ind til næsten intet. Kirken forfaldt - det blev meget lidt tiltrækkende at komme i denne sølle kirke. Flensborg by og Helligåndsklosteret skulle betale for de danske gudstjenester. I den situation stillede de naturligvis spørgsmålet: Har det mening at opretholde denne kirke? Da den danske præst Thomas Hoyer Jensen i 1820 søgte til det bedre embede i Bov, foreslog magistraten at nedlægge Helligåndskirken som dansk kirke og flytte gudstjenesten til den meget bedre kirkesal i klostret.

På dette billede fra 1730 er den lille Helligåndskirke næsten på højde med byens andre gejstlige institutioner. Fra venstre Sct. Johannes kirke, Sct. Nikolai kirke, Helligåndskirken og Sct. Marie kirke. Træsnit i Erik Pontoppidan: Theatrum Daniæ (1730).

Hinrich Ringerinks fornemme prædikestol, som blev opsat i Helligåndskirken o. 1602. Siden 1905 findes den i St. Jürgens tyske kirke øst for havnen.

Det ville spare penge. Alligevel blev gudstjenesten reddet. Den overordnede kirkeadministration afviste forslaget - en ny præst blev ansat.

1838: Kirken og nationalpolitikken

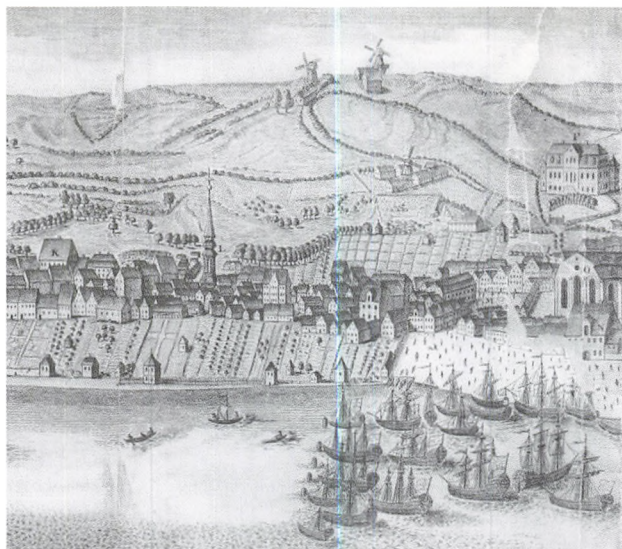
Men den nye præst, pastor Hans Paulsen, var et svagt kort. Han blev syg - aktiviteten i Helligåndskirken gik næsten i stå. Ingen med respekt for sig selv kom længere i Helligåndskirken. I 1838 var præsten blevet så svag, at han ansøgte om pension. Det blev anledning til et vendepunkt i de danske gudstjenesters historie.

Hidtil var de danske gudstjenester betragtet som blot et kirkeligt - og økonomisk - anliggende. Nu gik der nationalpolitik i sagen. Magistrat og

præster foreslog igen at begrænse antallet af gudstjenester og flytte dem til klostret. I 1820 havde forslaget ikke fremkaldt den store opmærksomhed. Det blev tilfældet nu: I 1838 var det danske sprogs vilkår i Slesvig blevet et sprængfarligt politisk-kulturpolitisk emne. Flensborgeren Christian Paulsen og hans meningsfæller i Danmark og Slesvig havde indledt et forsvarsarbejde for det danske sprog. I Haderslev var det danske ugeblad 'Dannevirke' oprettet netop i 1838. Da tanken om at nedlægge den danske gudstjeneste kom frem, blev sagen grebet af 'Dannevirke'. I to artikler den 23. august 1838 gik bladet til kamp for de danske gudstjenester. Her fik de danske gudstjenester i Flensborg en rolle som middel i den sproglig-kulturelle kamp. "En begavet dansk Præst", hed det, "der tillige viste Nidkjerhed for det danske Sprog, vilde her vist kunne virke meget saavel til at samle den adspredte og næsten opløste Menighed, som til Sprogets Opretholdelse." Embedet burde ikke fremover være underlagt bystyret i Flensborg. Præsten burde ansættes direkte af kongen.

Dette avisindlæg markerer et dybt skel i den danske Flensborg-kirkes historie. Siden 1588 havde de danske gudstjenester været et rent kirkeligt og praktisk spørgsmål, som ikke stod til debat. Byen Flensborg havde sørget for gudstjenester på dansk, fordi der nu engang var indbyggere og tilrejsende, som kun kunne dansk, og

Havnen i Flensborg med Helligåndskirken og St. Marie kirke år 1800. Havnen er fuld af skibe. Skippere og handlende fra Danmark udgjorde sammen med dansksprogede tilflyttere hovedparten af kirkegængerne i Helligåndskirken. Udsnit af prospekt over Flensborg af G.G. Endner 1800.

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydvestjylland

som ikke kunne efterlades uden adgang til Guds ord. Disse gudstjenester var et kirkeligt anliggende, ikke en sag med nationale eller politiske toner.

Det ændrede sig nu. Indlægget i Dannevirke er udtryk for, at de danske gudstjenester i Flensborg blev taget ud af den rent kirkelige sammenhæng og gjort til et led i en ny sprogligt-kulturel-politisk kamp. Sådan fortsatte det de næste 130 år, helt til 1960'erne.

Det betød også, at emnet 'danske gudstjenester i Flensborg' blev interessant i kongeriget. De danske gudstjenester kom på en landspolitisk dagsorden. Der forblev de helt op i 20. århundrede.

'Dannevirkes' forsvarsmanøvre lykkedes. Gudstjenesterne blev løftet ud af bystyrets enehæredømme og op på kongeligt niveau. Kong Christian VIII besluttede, at embedet skulle genbesættes, han sørgede for løntillæg til den nye præst, han besøgte kirken flere gange de følgende år, og han

dikterede, at kirken skulle restaureres. Gudstjenesterne overlevede - takket være støtten udefra, fra de danske sprogaktivister og kongen.

1850-erne: Danmarks første fri- eller valgmenighed

Så kom krigen i 1848. I 1850 stod danskerne som sejrherre. Nu kom de folk til magten, som havde reddet kirken i årene efter 1838. I disse kredse blev et dansk menighedsliv i Flensborg tillagt allerstørste betydning. Et fuldgyldigt dansk kirkeliv kunne være den kim, hvorfra det danske endelig kunne få fodfæste i Flensborg, mente man. Problemet var bare, at flertallet af flensborgerne ikke ville give slip på det tyske sprog. Resultatet blev da et meget bemærkelsesværdigt kompromis, et eksperiment, som var forud for sin tid. I landsognene uden om Flensborg blev der ved tvang indført dansk i alle skoler og blandet dansk-tysk kirkesprog. I Flensborg by blev i stedet benyttet et frivillighedsprincip. Helligåndskir-

G.F.A. Graae (1810-86), sognepræst for den frie danske menighed fra 1851 til ophævelsen i 1864.

ken blev opgraderet. Der blev oprettet en såkaldt 'fri dansk menighed'. Forbilledet fandt man måske i Petri tyske Menighed i København. G.F.A. Graae blev ansat som 'sognepræst' med fulde rettigheder. Han fik ret til at udføre dåb, vielse og begravelser. Alle i byen fik fri mulighed for at indmelde sig i menigheden, uanset hvor de boede. Præsten blev udnævnt af kongen - ikke som før af byen Flensborg - han blev lønnet af staten - og godt lønnet. Menigheden fik sin egen danske skole, og menighed og skole blev begunstiget. Tilslutningen blev stor. I 1864 var menigheden på 600 familier eller 3000 personer, og skolen havde over 500 elever. Før var det nærmest deklasserende at blive set i den danske kirke - nu blev det næsten mondænt. Alle de fine danske embedsmænd stod i menighedens med-

lemsliste.

Den 'frie danske menighed' er interessant. Det var Danmarks første valg- eller frimenighed, og menigheden førte kongerigsk-danske kirkeskikke til Flensborg - bl.a. den danske salmebog. Og måske endnu mere interessant: Menigheden og dens skole byggede på retten til frit at bekende sindelag. Dette princip var ganske ukendt dengang. I dag, efter Bonn-København-Erklæringerne, betragter vi sindelagsfriheden som en selvfølge i det dansk-tyske grænseland. Sådan var det bestemt ikke i 1851. Den frie danske menighed blev med andre ord en tidlig forløber for Bonn-København-Erklæringerne. Den frie danske menighed var forud for sin tid.

Bagsiden af medaljen, prisen for den bemærkelsesværdige fremgang, var, at kirken nu var blevet aktør i politikken. Den danske menighed var en nationalpolitisk spydspids, et våben i den danske Slesvig-politik. Bevidst hvervede de danske for den nye menighed ved at give den gode vilkår. Det skabte selvfølgelig kritik fra den tysksindede del af befolkningen og fra mere moderat-konservativt indstillede kredse.

1864: Preussen-Østrig som redningsmænd

Det viste sig efter det danske nederlag i 1864. Bystyret og Flensborgs præster gik straks til angreb. "Den frie danske menighed var ikke udsprunget af rent religiøse behov, men havde kun politiske formål", hed det. Den danske menighed med den fri adgang havde været et brud mod al hidtil kendt kirkeret, det danske kirke- og skoleliv havde været oppustet. Det var 'Speck-

Denne døbefont blev erhvervet af Helligåndskirken, da den danske præst fra 1851 langt om længe fik ret til at holde barnedåb. Den blev leveret af den kendte billed- og stenhuggermester Klewing.

dänentum'. Derfor skulle tiden nu skrues tilbage til tiden før 1850, foreslog de lokale civile og kirkelige myndigheder.

Så slemt gik det ikke. Kræfter uden for Flensborg, de østrigske og preussiske erobrere, reddede det danske kirkeliv. De bestemte ganske vist, at 'den frie danske menighed' skulle ophæves, og at de store statstilskud skulle ophøre. Men der skulle fortsat være en præst, og han skulle bevare den ret til at døbe, vie og begrave, som han havde fået i de danske år mellem de to slesvigske krige. Dermed bevarede Flensborg den ældgamle særstilling i forhold til landsognene. Det var

*Hans Jürgen Carstens
(1825-1903), Helligåndskirkens højt
ansete præst i årene 1869-1900.*

erobrerens fortjeneste.

1864-ordningen varede gennem 35 år, frem til år 1900. Hver søndag var der dansk gudstjeneste i Helligåndskirken, og præsten foretog kirkelige handlinger på dansk. Gudstjenesterne foregik i statskirkens regi - men der fandtes ikke længere en selvstændig menighed. De danske gudstjenester blev bevaret, fordi den store by Flensborg fortsat tiltrak mange folk fra dansktalende egne. Statskirken erkendte, at disse dansktalende måtte have et kirketilbud på dansk, hvis de ikke skulle gå tabt for kirken.

Overlevelsen skyldtes også den danske præst. Fra 1869 og 31 år frem fungerede andenpræsten ved Marie kirke, Hans Jürgen Carstens, også som dansk præst. Han var født i Augustenborg og var overbevist dansksindet - han opfattede sig mere som dansk præst ved Helligåndskirken end som tysk andenpræst ved Marie kirken. Han blev højt elsket af sine danske kirkegængere. En fasttømret kreds sluttede trofast op om pastor Carstens' prædikestol. I det stille og uden indgreb trivedes det danske kir-

Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

keliv i Helligåndskirken i disse år - som del af den tyske statskirke.

Klemmt mellem stat og kirke

Den fredelige tid - Helligåndskirken som en beskeden og tolereret dansk niche - varede frem til år 1900. Da blev Helligåndskirken for alvor kastebold i et kompliceret spil mellem kirkelige, politiske og nationale kræfter.

På den ene side stod de danske kirkegængere. De og deres ledende mænd som rigsdagsmand Gustav Johannsen og redaktør Jens Jessen fra Flensborg Avis bakkede op om deres danske søndagsgudstjenester og drømte om at genoplive en selvstændig dansk menighed ligesom før 1864. På den anden side stod staten, Kejserriget. Det havde nået toppen af sin magt og havde ikke megen forståelse for, at der kunne være behov for et dansk kirkeliv i den tyske by Flensborg. I

statens politik var der ikke plads til noget så mærkeligt som danske gudstjenester i den tyske by Flensborg.

Og dertil var der den tyske kirke. Her var vurderingen mere nuanceret. Vigtigst blandt de tyske præster var den tyske provst Niese ved Marie kirke. Han og hans kolleger stod i en vanskelig stilling. På den ene side var de tyske og loyale embedsmænd i staten. Som sådan forekom danske gudstjenester dem en anakronisme. De hjemmehørende i byen forstod jo tysk - de havde ikke brug for dansk gudstjeneste, mente præsterne. På den anden side var de tyske præster også klar over, at der vitterlig var mange tilflyttere nordfra i byen, som kun kunne dansk. Dem kunne statskirken ikke efterlade uden adgang til Guds ord. Men danske aktiviteter var nu engang ikke velsete af politikerne, af staten. Det gjaldt altså om at balancere mellem kirkelige og statslige hensyn. Statskirken skulle give det absolut nødvendige danske kirketilbud til tilflytterne, indtil de var så indlevet i byen, at de kunne overgå til tysk gudstjeneste. Nøgternt set var det i kirkemændenes øjne også en fordel at bevare et begrænset dansk kirketilbud. Et totalt ophør af danske gudstjenester ville blot skabe protest,

Rigsdagsmand Gustav Johannsens kiste i Helligåndskirken den 29. oktober 1901. Den gamle prædikestol sidder endnu på sin plads, og der er indlagt elektrisk lys i kirken.

Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

og måske ville de danske oprette en frimenighed, ligesom det skete i Nordslesvig i disse år. Det ville gøre ondt værre. De tyske præster havde derfor - i delvis modsætning til staten - en interesse i at tillade en lille begrænset plads til et dansk kirkeliv. Det skulle være inden for statskirkens rammer og under dens kontrol. Kort sagt: De danske gudstjenester stod på en udsat plads mellem stærke aktører.

I 1900 tørnede parterne sammen. Statskirken manglede penge til at finansiere en ny stilling som hjælpepræst. I den situation blev den danske pastor Carstens tvunget til at gå på pension - lønnen skulle benyttes til at finansiere den ny stilling som hjælpepræst. Som sådan ansattes den dansksindede Carsten Petersen. Han fik overdraget at videreføre pastor Carstens' danske gudstjenester, men nu kun hver 14. dag. Det var nok - mente statskirken.

Det fik en storm til at rejse sig. De danske kirkegængere protesterede. Protesten blev organiseret af redaktør Jens Jessen på Flensborg Avis og rigsdagsmand Gustav Johannsen. To gange blev der samlet underskrifter på en protest. Først fik man 702 underskrifter, i 1902 kom der så mange som 2031 underskrifter. Kravet lød på genindførelse af gudstjenester hver søndag og genoprettelse af den frie danske menighed. Der blev også arbejdet for at få en rigtig dansk præst, en dansk sømandspræst, til Flensborg og truet med at oprette en frimenighed.

Over for de stærke modstandere, Kejserrigets tyske stat og den tyske statskirke, var det en dristig protest. I den tyske provst Nieses øjne var initiativet et udtryk for dansk nationalpolitik. Ikke desto mindre førte den

danske aktion til, at statskirken en kort tid lod Carsten Petersen gennemføre nogle ekstra danske gudstjenester i Bethlehems kapellet i Nystaden. De tyske kirkefolk kunne se, at der vitterlig var mange dansktalende, som stod i fare for at komme helt bort fra kirken. Men denne kirkelige imødekommenhed førte på den anden side til en storm fra tysk-politisk side. Den tyske provst fandt det nødvendigt at forsvare sig. Han fremhævede, at de danske gudstjenester ikke indebar en trussel mod tyskheden: "De danske gudstjenester, som de nu gennemføres hver 14. dag, hæmmer ikke det store stille germaniseringsværk, som foregår i den tyske by Flensborg. Men dette værk vil blive forstyrret, hvis man lagde vanskeligheder for de danske gudstjenester. Thi det ville føre til dannelse af en selvstændig frimenighed. Foreløbig skal man lade dem være som de er ud fra princippet: Spark ikke til en sovende hund."

Kirkeligt Samfund 1905

Efter 1900 var der som nævnt kun danske gudstjenester hver anden søndag. Men de danske kirkegængere gav ikke op. I 1905 kom næste vendepunkt. Udløser var en sag om Helligåndskirkens prædikestol. I det nye Sct. Jørgen Sogn i Flensborg var den tyske pastor Lensch i gang med et stort kirkebyggeri. Der var brug for en prædikestol. Han traf aftale med klosteret om at købe Helligåndskirkens prædikestol til sin nye kirke mod at levere en anden prædikestol til erstatning. Det fremkaldte den allerstørste harme på dansk side. Kredsen omkring redaktør Jens Jessen på Flensborg Avis og præsten ved Hellig-

åndskirken - siden 1903 var det Christian Nielsen - reagerede med at oprette foreningen Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn som talerør for de danske kirkegængere. Det skete ved et møde den 21. oktober 1905.

Ved det stiftende møde samledes 245 personer, på nogle få uger tegnede 458 sig som medlemmer, efter et år var der 574 medlemmer. Foreningen protesterede mod fjernelse af prædikestolen - uden held. Foreningen tilbød at købe Helligåndskirken - også uden held. På ét punkt havde de danske kirkegængere heldet med sig: Man ansøgte om genindførelse af de gudstjenester, som var skåret bort. Klog af skade var Kirkeligt Samfunds forslag meget forsigtigt. Som prædikanter nævnte man ikke præster fra Danmark. Man holdt sig til dansktalende præster fra den tyske statskirke, som ikke kunne vække anstød hverken i staten eller kirken.

Trods dette blev ønsket betragtet som særdeles kontroversielt. Alle myndigheder så med største skepsis på danske mødeaktiviteter. Den lille sag om nogle supplerende danske gudstjenester blev sendt fra regeringskontor til regeringskontor. Helt til tops, til overpræsidenten og regeringspræsidenten i Slesvig, gik sagen. Alligevel lykkedes det at få en tilladelse - for myndighederne "befrygtede at Kirkeligt Samfund ellers vil grundlægge en frimenighed, hvilket er sket i andre byer mod Nord, i Haderslev og for nylig også i Aabenraa."

Statens og statskirkefolkenes devise var: Af to onder foretrækker vi det mindste.

Derfor nåede det danske ønske heliskindet gennem det skeptiske tyske nåleøje. Kirkeligt Samfund fik i sam-

arbejde med statskirken etableret en række af ekstra danske gudstjenester. Fra 1906 og fremover gennemførtes op til 12 årlige aftengudstjenester ud over de ordinære højmesser, som statskirken stod for. Besøgstallet var imponerende - normalt op mod 200.

Det blev gode år. Fra 1909 blev præstetjenesten på dansk ved Helligåndskirken udført af pastor Thomas Matthiesen ved den tyske Petri kirke. Han fik samme gode forhold til de danske kirkegængere som H.J. Carstens havde haft frem til år 1900. Thomas Matthiesen var missionsmand, han beherskede dansk til fuldkommenhed, han var fortrolig med dansk kirkeliv. Hans højmesser kaldte i gennemsnit over 100 deltagere, til Kirkeligt Samfunds gudstjenester kom der som nævnt over 200.

Men det krævede nærmest mirakler at få det til at køre. I den tyske kirkebestyrelse var man indforstået med de ordinære gudstjenester, men Kirkeligt Samfunds arbejde mødte hele tiden skepsis. Det overlevede kun, fordi det var det mindste af to onder - alternativ til det mest frygtede: En dansk frimenighed.

Det var en vanskelig balancegang. Det viste sig, da krigen brød ud i 1914. Pastor Matthiesens overordnede, den tyske provst Niese, ønskede nu under indtryk af krigen, at Kirkeligt Samfunds gudstjenester blev ophævet. Matthiesen gik dristigt til forsvar. Til sin chef skrev han: "Frem for alt mener jeg: Det som var behov i fredstid, er det ikke uden videre i krigstid. Behovet står for mig helt fast, nu som før. Det er umuligt for mig at indstille gudstjenester, som besøges af mindst 120 voksne. Som sagt, godvilligt giver jeg ikke efter, da

det ville være mod min overbevisning." Det var modige ord til fordel for de danske gudstjenester. Det lykkedes faktisk at få et kompromis i stand. I beskåret form kunne Kirkeligt Samfunds gudstjenester fortsætte.

Dansk Kirke i Sydslesvig - og kirkeloven 1968

Sådan levede de danske gudstjenester videre, til freden kom i 1918. Så kom det helt afgørende skel i de danske gudstjenesters historie. Kejserriget blev afskaffet, og en fri forfatning blev indført. Nu mente de dansktalende, at de kunne komme frem med deres ønsker mere åbent, end de havde turdet før. Kirkeligt Samfund fremførte igen det gamle krav om danske gudstjenester hver søndag. Og man tilføjede ønsket om at få en rigtig dansk præst, en præst som ikke bare talte dansk - således som Matthiesen og de andre dansktalende statskirkepræster gjorde det - men som også følte dansk. Men her var miraklernes tid forbi. Et sådant ønske kunne landskirken ikke acceptere. Ønsket brød med den rådende kirkeret og var helt uspiseligt i den nationalt ophidsede efterkrigsatmosfære.

Resultatet blev da, at de danske og tyske, som siden 1588 havde været i samme kirke, gik hver deres vej. Kirkeligt Samfund indkaldte til møde på Flensborghus den 21. maj 1921. Her grundlagdes 'Den danske Menighed i Flensborg'. Det var en frimenighed - i tilknytning til Dansk Kirke i Udlandet - uden for den almindelige kirke. Her endte en ældgammel tradition. Her begynder historien om vore dages Dansk Kirke i Sydslesvig.

Miraklernes dage var forbi. Hvorfor? - kunne man spørge: Det var de,

fordi afstemningstidens spændte klima mellem dansk og tysk lagde gift for videre samtale.

Siden 1838 havde det dansksprogede kirkeliv været kastebold i det politisk-nationale kampfelt. Frem til 1920-21 havde det kunnet overleve inden for den almindelige kirkes rammer. Nu var det ikke længere muligt. Nu gik danske og tyske hver deres vej.

Ser vi tilbage på historien, kan det konstateres, at de danske gudstjenester i Flensborg i hele perioden efter 1838 var meget mere end et kirkeligt fænomen. De danske gudstjenester indgik i et kompliceret spil mellem dansk og tysk. Kirken var altid mere end blot kirke - den var en del af politikken. Det skabte vanskeligheder for præster og kirkegængere. Og sådan fortsatte det frem til nyeste tid. Først i 1960'erne var den periode til ende, som indledtes 1838. Først da var modsætningen mellem dansk og tysk stilnet så meget af, at kirkerne kunne slippe ud af nationalpolitikens favntag. Det blev markeret, da en ny kirkelov i 1968 skabte nye levevilkår for samlivet mellem tysk og dansk kirke i Sydslesvig. I denne mere harmoniske verden lever kirkerne sammen i dag. ■

Litteratur

Lars N. Henningsen og Johann Runge: 'Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921'. Studiaafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig nr. 56. Flensborg 2006.

Lars N. Henningsen: 'Flensborgprovsten Emil Niese og de danske kirkegængere. Nationalpolitik mellem tyske og danske kirkefolk omkring år 1900', i: Kirkehistoriske Samlinger 2006 s. 7-26.

Rasmus Pedersen - en norsk glarmestersvend i Tønder

Af Britta Bargfeldt

Lige før julen 1693 døde den unge glarmestersvend Rasmus Pedersen af en 'hidsig feber'. Fhv. arkivar Britta Bargfeldt fortæller om det eksklusive glarmesterlav i Tønder og Rasmus Pedersen.

I OKTOBER 1691 fik "Et ærligt Glarmesterlav" i Tønder bestående af tre mestre godkendt sine privilegier af landsherren, hertug Christian Albrecht. Forud var gået adskillige bønsskrivelser fra købstadens glarmestre, der følte sig truet i deres næring af opkomlinge udefra. De tre Tøndermestre, Fedder Hansen Becker, Christian Haase og Arendt Melchior Zimmermann havde gjort gældende, at hjemmehørende borgere burde nyde en fortrinsstilling. Havde de måske ikke i årevis bidraget til de offentlige finanser samt taget vare på familiens ældste? Som tak var de nu tvunget til at se på, hvorledes en hvilken som helst 'fusker' kunne komme anstigende til Tønder og slå sig ned inden for faget. Det var 'smerteligt', især når man betænkte, hvor store omkostninger der gennem årene havde været forbundet med at oplære lærlinge og aflønne svende.

I 1691 bar anstrengelserne omsider frugt, og fremover blev lavsprivilegierne stadfæstet ved hvert regentskifte frem til 1868. Den ene af de 'kunstelskende' stiftere, mester Zimmermann, stammede oprindeligt fra Slesvig. Dette kan have været medvirkende til, at det nystiftede lavs stat-

utter lagde sig tæt op af dem, der var gældende i Slesvig by, hvis privilegier gik tilbage til 1635. Her er virkelig tale om en eksklusivaftale. Den, der fremover ønskede at nedsætte sig som glarmester i Tønder, skulle enten være søn af en af de eksisterende mestre eller bejle til en datter eller enke af en af disse. Dersom en 'fusker' udefra ville forsøge at vinde indpas i købstaden, kunne lavet fratage ham hans redskaber, sælge dem til den højstbydende og fordele det indkomne beløb blandt byens fattige.

Der var imidlertid intet til hinder for, at en udenbys glarmestersvend kunne søge ansættelse hos en af Tønders mestre. I glarmesterlavets arkiv ligger et par dokumenter, en lærlingekontrakt og en boopgørelse, der tilsammen fortæller en hel lille historie om en af disse tilrejsende svende.

Rasmus Pedersen var født omkring 1665 i Bergen i Norge som søn af Peder Lauritz og Marina Stranges. Faderen havde borgerskab i Bergen, men hvilket erhverv han drev, fremgår ingen steder. Under alle omstændigheder havde familien overskud til at sørge for, at sønnen fik en god opdragelse. Rasmus blev sendt i skole for at lære "at læse og skrive helt fint". Velsagtens efter drengens konfirmation sluttede faderen i "Den Hellige Threholdigheds Naufen" kontrakt med "ærlig og velagtet mand" Didrich Gerdes om Rasmus' oplæring i glarmesterfaget. Læretiden begyndte 17. april 1681 og vare fem år. For læreti-

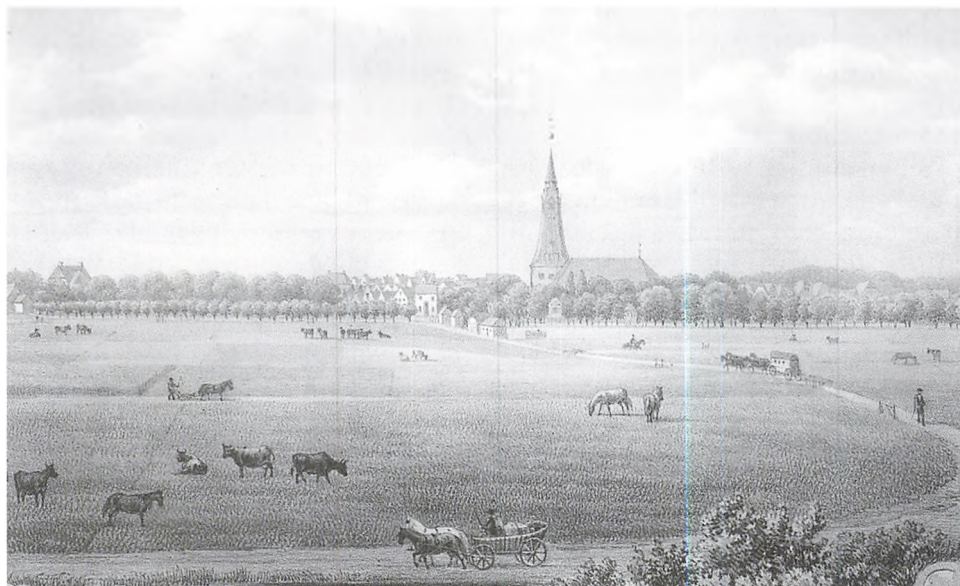
den skulle Peder Lauritz betale mesteren 14 rigsdaler, hvoraf halvdelen skulle erlægges straks og resten den dag, sønnen var udlært. Faderen skulle desuden sørge for at holde Rasmus med "nødvendige klæder og linned udi de 5 års tid", mens mester Didrich skulle stå for "hans underholdning både med nødtørftig mad og drikke". Rasmus var forpligtet til at "være sin mester hørig og lydig som en smuk og ærlig læredreng hør og bør i alle måder".

Historien indeholder ingen detaljer fra de fem læreår. I 1692, året før Rasmus kom til Tønder, havde Tønders glarmesterlav imidlertid i sin Amtsbog nedskrevet et sæt regler for fagets lærlinge. Mon forholdene har været meget anderledes i Bergen? Lærlingen skulle agte på mesters hænder og "ikke lade øjnene flyve hid og did"; han skulle vise iver og

lyst til at lære og ikke "stritte imod som et æsel eller en stud". Lærlingen skulle adlyde ikke bare sin mester, men også dennes hustru. Dersom han formastede sig til at opføre sig "opblæst, trodsigt eller vrantent" eller gjorde forsøg på "at svare igen eller få det sidste ord", var mester og hans kone i deres gode ret til at banke opsætsigheden ud af drengen med "stok eller krabads". Stokken kunne også tages i brug, hvis en lærling, der var sendt i byen i et ærinde, formastede sig til ved samme lejlighed at ordne egne forretninger eller give sig tid til at høre på bysladder. En lærling, der ødelagde mesters redskaber eller sløsede med materialerne, ville blive sat til at betale for de skader, han forvoldte.

Efter at Rasmus Pedersen i 1686 var udlært hjemme i Bergen, fik han på et tidspunkt lyst til at komme ud at se

Tønder i 1856 set fra syd viser nogenlunde, hvordan byen så ud, da den unge nordmand kom til byen. Tegningen er udført af A. Chr. Petersen.

Glarmesterlavets stempel.

sig om i verden. Først er han med skib sejlet til Hamborg. Hvor længe, han opholdt sig der, står hen i det uvisse. I hvert fald nåede han formedelst 10 Mark og 8 Skilling at erhverve sig en overfrakke med blå for. Fra Hamborg gik turen nordpå til Itzehoe, hvor han fik arbejde hos hofglarmester Hellmer Schröder. Da deres veje skiltes, tog hofglarmesteren Rasmus' overfrakke i forvaring. Rasmus bedyrede bagefter, at han ikke skyldte mesteren det mindste. Den oplysning skal nok tages med et gran salt; hvorfor skulle han ellers efterlade sin fine frakke i Itzehoe?

I eftersommeren 1693 nåede Rasmus Petersen frem til Tønder. § 5 i glarmesterlavets statutter fastslog, at en mester kun måtte beskæftige "ærlige svende, der havde lært og arbejdet hos ærlige mestre". Rasmus Petersen medbragte sit lærebrev fra Bergen og havde øjensynligt intet besvær med at blive ansat hos Fedder Hansen Becker, der iflg. folketællingen havde til huse "Vest for Broen" i det daværende Syd Vest Kvarter, den vestligste ende af den nuværende Vestergade.

Som tidligere nævnt satte statutterne snævre grænser for, hvem der kunne accepteres som mester i en af købstadens privilegerede virksomheder. En glarmestersvend, der drømte om ad åre at blive selvstændig, og som ikke var søn af en af de bestående mestre, havde ingen anden mulighed end at indgå ægteskab med en mesters datter eller enke. Hvem ved, måske har Rasmus Petersen forsøgt at gøre sine hoser grønne? Han har uden tvivl været en flot fyr, når han var iklædt sit søndagstøj: en frakke med hvide striber og blå for, manchetter, hvoraf én havde sølvknap, kruset halstørklæde, et par sorte bukser, sorte strømper, sko med sølvspænder samt en kårde.

Ulykkeligvis fik den unge glarmestersvend ikke lov at glæde sig over sin stads i særlig lang tid. Allerede ved ankomsten til Tønder skrantede han. Den "fromme" Gud slog ham med en "hidsig feber", og skønt han i mesterens husstand blev "troligt plejet og opvartet", lakkede det mod enden. Den syge bad i sin afmagt så inderligt, om mester ville besøge en skriver, så han kunne få udfærdiget en liste over sine ejendele. Fedder Hansen efterkom dette ønske den 17. december 1693.

Ud over de fine søndagsklæder ejede Rasmus tre skjorter, den ene gammel, en skindforet trøje, et par gamle bukser, en gammel brun frakke til daglig brug, en hue, fem lange halstørklæder, to lommestørklæder samt et par skødeskind. Hertil kom en kniv til behandling af skind, en "skærekniv", der havde stået ham i 2 1/2 skil-

ling, og en diamant; sidstnævnte et vidnesbyrd om hans glarmesterhåndværk. Den døende gjorde udtrykkeligt opmærksom på, at han ikke var i besiddelse af penge. Dette viste sig ikke at være helt rigtigt. Listen fik efterfølgende påført, at der i afdødes gemmer fandtes 2 Mark samt to bøger og et sæt skrivetøj.

Bøger og skrivesager - det stemmer godt overens med oplysningen om, at Rasmus Pedersen i Bergen havde lært at "læse og skrive helt fint". Ulykkeligvis satte hans tidlige død ind under jul 1693 en brat stopper for en videre karriere inden for glarmesterfaget i Tønder. ■

Købstæderne var kulturelle smeltinger, hvor folk fra nær og fjern mødtes.

Det gjaldt ikke mindst håndværkersvendene, der efter endt læretid tog på valsen. Til tider kunne denne vandrende gruppe udgøre en betydelig del af byens samlede befolkning.

Her er det en side fra en protokol over tilrejsende håndværkersvende i Tønder 1859.

Protokollen fortæller bl.a. at skræddersvend Claus Peter Iversen er kommet til Tønder den 21. juli 1859, hvor han har fået arbejde hos mester J.L. Mathiesen.

No.	Navn	Sted	Arriveret	Afdøet
81	Larsen, Jørgen August, Medlem af	Walden	1859	1861
	af Weildburg		28 Juni	1861
82	Christiansen, Carl August, Wulffers	Walden	1859	1859
	af Christensvej, Tønder		21 Juli	21 August
83	Christiansen, Lasse, Tønder	Tønder	1859	
	Lasse i Tønder		28 Juni	
84	Christiansen, Hans, Tønder	Tønder	1859	1860
	af Tønder, Tønder		20 Juni	21 Juli
85	Larsen, Peter, Tønder	Tønder	1859	1859
	af Tønder		15 Juli	15 August
86	Christiansen, Johann, Tønder	Tønder		
	af Tønder			
87	Christiansen, Hans, Tønder	Tønder	1859	1860
	af Tønder		5 Juli	10 Juli
88	Christiansen, Johann, Tønder	Tønder	1859	1859
	af Tønder		12 Juli	13 Juli
89	Christiansen, Johann, Tønder	Tønder	1859	1860
	af Tønder		19 Juli	20 Juli
90	Christiansen, Carl, Tønder	Tønder	1859	1860
	af Tønder		15 Juli	16 Juli
91	Christiansen, Tønder	Tønder	1859	
	af Tønder		14 Juli	
92	Christiansen, Tønder	Tønder	1859	1860
	af Tønder		20 Juli	21 Juli
93	Christiansen, Tønder	Tønder	1859	1859
	af Tønder		20 Juli	21 Juli
94	Christiansen, Tønder	Tønder	1859	
	af Tønder		21 Juli	
95	Christiansen, Tønder	Tønder	1859	1859
	af Tønder		21 Juli	21 Juli
96	Christiansen, Tønder	Tønder	1859	1859
	af Tønder		20 Juli	21 Juli

Kirkehistorie i Sydslesvig

Günter Weitling: *'Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920'*. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig nr. 51, Flensborg 2005. 440 sider, ill. I kommission hos Padborg Bog og Idé. Pris: 248 kr.

'Fra Ansgar til Kaftan' er titlen på en bog, som udkom i Flensborg i efteråret 2005. Hvem Ansgar er, ved jeg godt, men Kaftan? Efter at have læst Günter Weitlings bog ved jeg, at han er den meget markante generalsuperintendent og dermed øverste gejstlige leder af Slesvig stift 1886 til 1917, dvs. i det meste af tiden mellem 1867 og 1920, hvor Prøjsen (bogens stavemåde) havde den politiske magt i Slesvig (og Holsten).

Bogens undertitel er 'Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800- 1920', og med sin bog har Günter Weitling skrevet en bog, som lægger en ny synsvinkel på først og fremmest kirkehistorien i vores område, men også på en del af den politiske historie bl.a. knyttet til sproget i landsdelen.

I sin indledning lægger Günter Weitling selv vægt på at se Slesvigs kirkehistorie som en del af dansk kirkehistorie og Sydslesvig som det område, hvor strømninger fra nord og syd har ført til brydninger, der er helt særlige i den sammenhæng.

Det andet vigtige punkt, som Weitling fremhæver, er, at man fra middelalderen faktisk kan se et skel midt gennem Slesvig, så det altså har god mening at tale om sydslesvigsk kirkehistorie, også selv om ydre forhold kunne lade formode, at forholdene i Nord- og Sydslesvig var ens.

Gennem en meget grundig og velunderbygget undersøgelse viser Günter Weitling, hvordan forhold som uddannelse af præster i henholdsvis Haderslev og Slesvig i middelalderen, religiøse flygtninge i Sydvestslesvig i 16-1700-tallet og danske og tyske sprogreskripter i 1800-tallet bidrager til, at det giver god mening allerede før de nationale modsætninger at tale om en sydslesvigsk kirkehistorie.

En vigtig pointe i den forbindelse er, at kirkesproget fra reformationen i Nord-slesvig blev dansk i overensstemmelse med omgangssproget, mens kirkesproget i Sydslesvig blev tysk og dermed delvist i modsætning til omgangssproget. Netop dette forhold ser Günter Weitling som en væsentlig forklaring på, at de folkelige vækkelser, der var så mange af i Nord-slesvig og i kongeriget i det 19. århundrede, stort set ikke slog igennem i Sydslesvig.

Bogen er ikke svær at læse, men de mange detaljer, der dokumenterer dens indhold, gør, at man ikke læser bogen i ét forløb. På den anden side er de mange detaljer med til, at bogen for visse perioders vedkommende næsten kan fungere ikke blot som en generel kirkehistorie, men også som sognehistorie for Sydslesvig med dens præstelister m.m. De mange gode illustrationer gør, at bogen virker meget tiltalende, når man får den i hånden.

Bogen er forsynet med en meget omfattende litteraturliste, der også afslører, at Günter Weitling selv har arbejdet meget grundigt med mange sider af det stof, han formidler. Desuden er den forsynet med et omfattende personregister. Til gengæld har den ikke noget sagregister, men den meget detaljerede indholdsfortegnelse gør det nemt at finde rundt i bogen og bruge den som opslagsværk.

Sammen med tre andre værker: Jane Bossen og Helge Krempin: 'Helligåndskirken i Flensborg', udg. 1986, Lars N Henningsen: 'Kirke og folk i grænselandet', udg. 1996, og Lars N. Henningsen og Johann Runge: 'Sprog og kirke', udg. 2006, som Studieafdelingen for Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har udgivet, udgør Günter Weitlings bog en sydslesvigsk kirkehistorie, som dækker tiden fra 800 til i dag, en sydslesvigsk kirkehistorie, som samtidig er en vægtig del af den danske kirkehistorie.

Lone Anker Jakobsen

De slesvigske hertuger

Carsten Porskrog Rasmussen m.fl., (red.): 'De slesvigske hertuger'. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 92, Aabenraa 2005. 383 sider, rigt ill., kort og stamtavler samt register. Pris 248 kr. for medlemmer, bogladepris 348 kr.

Det er en rigtig flot bog om 'De slesvigske hertuger', som Historisk Samfund for Sønderjylland har udgivet. Bogen er redigeret af Inge Adriansen, Lennart Madsen og Carsten Porskrog Rasmussen, som også hver for sig har bidraget til bogen ud over Esben Albrechtsen, Lars Henningsen, Peter Dragsbo og Michael Venborg Pedersen.

Det er også en relevant bog, da den meget præcist får demonstreret, hvor kompliceret Sønderjyllands historie har været i forbindelse med de utallige delinger i en lang række fyrstehuse. Alle fyrstehusene får et afsnit eller en omtale, dvs. læserne vil ved hjælp af bogen være meget fint orienteret omkring slægterne, de ægteskabelige forbindelser, deres godsbesiddelser - og deres arvekrav.

Bogen indleder med en god og præcis præsentation af de vigtigste begivenheder og begreber, som går igen i kapitlerne om de forskellige fyrster og fyrstehuse. Det første egentlige kapitel handler om Abelslægten og de schauenburgske hertuger, hvor der gøres rede for Sønderjyllands udskillelse som et særligt hertugdømme allerede i den tidlige Middelalder.

Bogen gør også en del ud af at diskutere, hvem der er regerende fyrste, hvem der er 'afdelte', og hvem der har andel i fællesregeringen m.m.. I den sammenhæng diskuteres ofte forholdet mellem diverse hertuger og deres forhold til den danske kongemagt, bl.a. i forbindelse med forskellige opfattelser af hvilke principper der skulle lægges til grund for delingerne, og hvorfor man mere og mere gik over til et primogenitur-princip, hvor det var den førstefødte søn, der arvede det hele, men så til gengæld skulle sørge

for de andre søskendes underhold. Det bliver i den sammenhæng også fint dokumenteret, hvor ofte den danske kongemagt forsøgte at indløse de mange områder som hjemfaldent len, så snart chancen var der. Men man savner en klarere stillingtagen til, hvad der egentlig skete i forbindelse med inkorporationen i Slesvig i 1721 - blev Sønderjylland/Slesvig igen en del af kongeriget eller ej? Det spørgsmål burde nok have haft sin egen 'faktaboks'.

Bogen er flot forsynet med stamtavler, kort (dog uden at gøre rede for betydningen af signaturer for slotte og klostre) og 'faktabokse', hvor der gøres specifikt rede for udvalgte problemer, f.eks. omkring brugen af 'Hertugnavne' og 'Det augustenburgske arvekrav'. En rigtig god idé, som blot, som nævnt, skulle have været suppleret med en præsentation af inkorporationen i 1721.

Det er også dejligt, at bogen har et fyldigt register - ikke kun med personnavne eller stednavne. Men alligevel savner man en række henvisninger bl.a. til Bremen, hvor en del fyrstesønner blev anbragt som biskopper, eller til et opslag om begreber som 'Overret', 'Rigshofret', 'primogenitur', 'fællesregering', 'statholder' oa.

I det fornemme afsnit om Gottorperne indledes der med en meget direkte afstandtagen fra det klassiske syn på 'Gottorperne som landsforrædere', men er det ikke det, der konkluderes i forbindelse med gottorpernes neutralitetspolitik? "Forræderi var det også, men for at forstå forløbet, må man betænke hertugens situation". Det var altså forræderi! Noget andet er, at bogen i afsnittet om Gottorperne og de mange andre fyrsteslægter er med til at nuancere billederne af fyrsterne og deres indsats og samtidig er med til at forklare en meget vigtig periode i Sønderjyllands historie, da den sammen med de kulturelle forhold skulle få så stor betydning for den senere nationale udvikling.

Den bog fortjener ikke blot at blive købt, *fortsættes side 38*

Nu går de døde igen - igen!

af Asser Amdisen

Det foreløbigt sidste stykke af Nybølmandens rejser

DE 21. AUGUST 1888 kunne man i den dansk/nationale avis Freja i Aabenraa læse om, hvorledes Nybølmandens færd som museumsgenstand var begyndt. En gårdejer Eschelsen havde påbegyndt en udkøring af en gammel høj og var under arbejdet stødt på en trækiste, som man øjeblikkeligt var klar over var en oldsag. Fundet udløste et kapløb mellem Landesmuseum i Kiel og nogle "Herrer fra Aabenraa, som er opsatte på at oprette et Amtsoldtidsmuseum". Kapløbet blev vundet af herrerne fra Aabenraa, som fik reddet fundet her til byen.

I 1937 var Nybølmanden, som man havde døbt manden i kisten, en af hovedårsagerne til, at man valgte at opføre en ny museumsbygning på H.P. Hanssens Gade i Aabenraa. Nybølmanden fik dog ikke lang tid i sit nye hus i Aabenraa. Allerede i 1940 overførtes han til Nationalmuseets konserveringsanstalt for at blive aldersbestemt og konserveret. Det fremgår ikke tydeligt af papirerne, men det mere

end antydes, at overførslen skete for at bevare fundet på danske hænder. Dette understreges også af, at Nybølmanden ikke vendte tilbage før i 1946.

I 1980'erne blev Nybølmanden restaureret og anbragt i museets kælder, hvor børn og barnlige sjæle siden har kunnet gyse ved synet af skelettet, men nogen sammenhæng med museets øvrige aktiviteter har han ikke haft. I hele perioden fra findetidspunktet til vore dage har Nybølmanden været en af Aabenraa Museums store attraktioner.

Nu er han imidlertid rejst sin vej. Han har fået et nyt hjem i Haderslev, hvor han i øjeblikket har et kærestemøde med Skrydstruppigen, der er hjemme på orlov fra sit normale arbejde på Nationalmuseet. Mange Aabenraa'ere har fundet det lidt sært, at byens museum har afgivet dette fine fund til Haderslev, og vi har mødt mange rynkede pander de sidste par måneder.

I virkeligheden er Nybølmanden slet ikke ude af museet. Aabenraa Museum er nu - sammen med bl.a. Haderslev Museum - en del af Museum Sønderjylland - så Nybølmanden har bare fået en ny placering på det nye museum.

Men hvad så med Aabenraa? Er byen nu ikke blevet snydt? På sin vis. Nybølmanden er væk, men på hans plads vil Museum Sønderjyllands søfartsafdeling få mulighed for at vise en række af de senere års nyanskaffelser, der ellers ville have samlet støv på et magasin. På den måde har alle fået noget. Nybølmanden har fået et godt nyt hjem, Museum Sønderjyllands arkæologer har fået et godt fund tættere på, og museet i Aabenraa har fået mere plads til bedre formidling.

Nybølmandens 'hjemkomst' til Aabenraa i 1937.

Foto: Museum Sønderjylland. Kulturhistorie Aabenraa

- Indtil 1. august* Arkæologi Haderslev. Oldtid og middelalder
Skrydstrupkvinden - Sønderjyllands første guld-
alder.
- 3. - 25. februar* Kunstudstilling med Tom Krøjer (Arr.: Haderslev
Kunstforening).
- Fra 12. januar* Kulturhistorie Aabenraa. Søfart - landbrug -
byhistorie
Udstilling med nye og gamle genstande anskaffet
i 2005 og 2006.
- Fra 9. februar* 'Liv og død' - Tro om døden.
- 12. januar - 9. april* Kunstmuseet Brundlund Slot
'15+15 nu også med farver'. Grænselandsudstil-
lingen skaber værker efter kunstmuseets samling.
- Januar - december 2007* 'C.W. Eckersberg'. Udstilling af værker af maleren
C.W. Eckersberg fra Museum Sønderjyllands sam-
ling.
- Indtil 29. april* Kulturhistorie Tønder
'Guldsmed og kådner ...' - En udstilling om guld-
smedene i Løgumkloster og deres arbejder fra
1700-tallet og frem til omkring 1900.
- Permanent* Naturhistorie og palæontologi. Gram Lergrav
Udstilling af Gram Lergravs fossiler.

Bliv løbende opdateret på

fordi den pynter på reolen - den bør læses af alle, som seriøst interesserer sig for Sønderjyllands historie.

Jørn Buch

Den store krig

Nils Arne Sørensen: *'Den store krig'*. Gads Forlag, København 2005. 470 sider, ill. samt med kort. Pris 399 kr.

'Den store Krig' er en meget spændende, velskrevet og oplysende bog om Første Verdenskrig. Bogen indleder med at diskutere, hvorfor 'urkatastrofen' stadig spiller så stor en rolle i europæernes bevidsthed i dag? Nils Arne Sørensens analytiske tilgang til materialet gør, at læseren hele tiden drages med ind i diskussionen af krigens årsager, forløb og konsekvenser for eftertiden og vore holdninger i dag.

Et af de helt store spørgsmål har altid været, hvorfor det kunne komme til en verdenskrig i 1914? Hvem var skyld i krigens udbrud? Hvordan kunne det ende så grueligt med så mange forfærdelige ofre? Og til sidst: 'Hvorfor Tyskland tabte krigen (p 284)?' Nils Arne Sørensen ikke alene rejser spørgsmålene, men forsøger også at svare ved at understrege, at der ikke var en enkelt faktor, som var årsag til krigen, men det var et samspil af faktorer, som "havde rod i og ikke mindst forstærkede en mentalitet, der ikke anså krig for at være det største onde" (p 34). Selv om Tyskland fik skyld for krigen i Versaillesfredens berygtede art. 231, får forfatteren mange gange demonstreret, at det var urimeligt alene at give Tyskland skylden. Han lægger dog på den anden side heller ikke skjul på, at Tyskland bar hovedansvaret - og viser også flere gange, hvorledes det i Tyskland blev den mest aggressive del af den tyske militære ledelse, som kom til at sætte dagsordenen. Hindenburg og Ludendorff, som fik ledelsen fra 1916, ville en 'Siegfrieden', hvorimod den tyske Rigsdag i juli 1917 havde vedtaget en resolution for en "fred uden sejr-

herrer" på linie med Rusland (p 253).

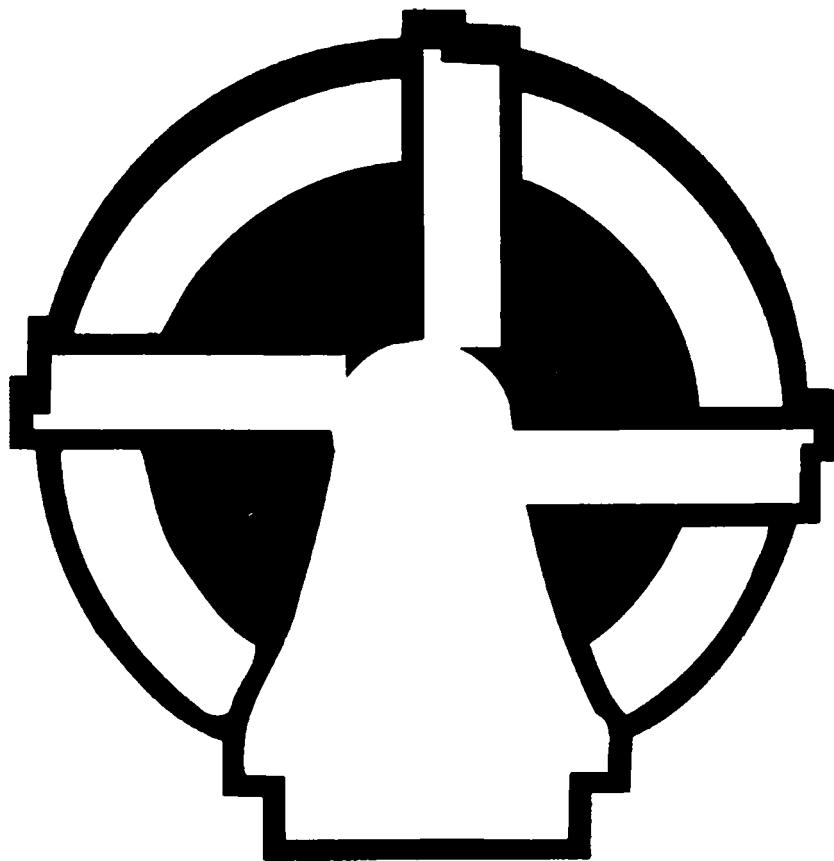
Bogen slutter med to meget relevante kapitler under afsnittet 'Krigen efter krigen'. Det ene kapitel diskuterer 'Mindekultur' og det andet 'Kampen om erindringer'. I kapitlet 'Mindekultur' får Nils Arne Sørensen demonstreret, hvordan krigen er blevet brugt og især misbrugt til at fastholde et bestemt billede af krigen. Det er en af bogens mange fortjenester, at den i så høj grad inddrager italienske kilder og litteratur, og man bliver desværre ikke forbavset over, hvor elitært og fascistisk den italienske erindring kommer til udtryk. Men Nils Arne Sørensen får samtidig vist, hvordan alle landene iscenesatte erindringer om Første Verdenskrig - enten som offer som i Tyskland eller som sejrherre i Frankrig. Den analytiske tilgang medfører, at alle bliver ramt, ingen kan undlade at skulle tage stilling.

Jeg har tre anker, en faglig, en formel og en teknisk. Formelt kan det irritere mig, at stednavne i Flandern skal skrives på engelsk eller fransk. Hvorfor ikke kalde byerne Ieper og Passendale som de hedder på flamsk, på samme måde som det hedder Haderslev og ikke Hadersleben? Fagligt er det forkert, at Belgien fik en folkeafstemning efter krigen om visse tysktalende områder. De kunne have fået den, hvis befolkningen havde ønsket det - men det gjorde man ikke, presset af de belgiske myndigheder. Men det er den tekniske anke, som jeg er mest irriteret over. I en så god bog med så mange navne, steder, slag, begreber, traktater m.m. er det ubegribeligt, at der ikke er et register - det er simpelthen noget svineri og vil desværre begrænse bogens egnethed i en undervisningssituation, som den ellers er oplagt til.

Men bortset fra det, så er det en fremragende bog, der vil blive stående som en grundpille i Første Verdenskrigs historisk skrivning.

Jørn Buch

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke årbog. Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure:

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 9074
1022 København K
Tlf. 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte en af dine lokale formænd:

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev
tlf. 74 57 52 87

Ivan Skjoldager
Grundtvigs Allé 6
6400 Sønderborg
tlf. 74 43 19 41

Jørn Ulrik Larsen
Farverhus 12
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 62 23

Bagsiden om forsiden ...

Peter Fabricius' lutbog

ÉN AF TØNDERS TIDLIGE latinskole-drenge må have været Peter Fabricius, som var købmandssøn og født i Tønder 1587. Oprindelig hed han Peter Schmidt; men da han som flere andre sønderjyske studenter kom på universitetet i Rostock i 1603, fulgte han tidens studentermode og latiniserede sit navn. 1603-1608 studerede han matematik og teologi, og i den samme periode nedskrev han en notebog for lut. Denne lutbog er bevaret og meget velbevaret. Der er tale om et 300 siders manuskript indbundet i det originale pergamentbind. Manuskriptet opbevares som en stor sjældenhed på Det kongelige Bibliotek. Det er det eneste bevarede manuskript med lutmusik fra Christian IV's tid i Danmark.

Stykkerne stammer fra samtidens trykte samlinger og omfatter tidens populære musik hos studenterne og det dannede borgerskab: Lokale danse og sange, blandet med italienske, polske, franske og engelske stykker. Mange af teksterne er kærlighedsviser eller viser om studenterlivets glæder og sorger og om værtshusbesøg. Samlingen rummer både lystige og mere alvorlige stykker. Teksten er skrevet på tysk, og den omfatter ca. 200 sange og 200 lutstykker samt digte, ord-

sprog, citater og andet, der tilsyneladende har stemt overens med Peter Fabricius' tanker eller holdninger. Bogen afspejler i øvrigt en udvikling i Peter Fabricius' liv, idet den sidste del, hvor Peter var ved at afslutte sine teologiske studier, har randbemærkninger med citater af Luther, Augustin og andre af kirkefædrene. I slutningen af bogen ændres repertoiret også, for her er der lutarrangementer af 24 salmer efter en salmebog udgivet af Peter Fabricius' ven Joachim Burmeister i 1601.

I 1608 vendte Fabricius efter fem års studier tilbage til Sønderjylland som teologisk kandidat, fik stilling som hjælpepræst i Bylderup og overtog efter et par år selv embedet. I 1614 giftede han sig med Maria Skærbæk, og i 1617 fik han et større embede i Varnæs. Her blev han til sin død i 1650.

Han korresponderede med flere udenlandske teologer og udgav årlige almanakker, hvilket han allerede var begyndt på i sin studietid i Rostock.

Musikken fra Peter Fabricius' lutbog er udgivet på en cd (danacord 1993) med sangeren Ulrik Cold og lutspilleren Kristian Buhl-Mortensen. ■

Elsemarie Dam-Jensen